

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BİLİMSEL TEFSİR OKULU

Araş. Gör. Abdurrahman ATEŞ
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fak.

I. BİLİMSEL TEFSİRİN TANIMI

Bilimsel tefsir için üzerinde görüş birliğine varılan bir tanım yapılmamış, ancak birbirine yakın veya aralarında nüans farklılıkları bulunan tanımlar yapılmıştır. Bunlardan birinde bilimsel tefsir, Kur'an ibarelerindeki bilimsel ıstılahları açıklamaya, onlardan çeşitli ilimleri ve felsefî görüşleri çıkarmaya çalışan bir tefsir çeşidi olarak tanımlanmıştır. Buna göre bilimsel tefsir, Kur'an ibarelerine bilimsel ıstılahları hakim kılmaya, bu ibarelerden çeşitli bilimsel ve felsefî görüşleri çıkarmaya çalışan tefsirdir.¹

Tanımdaki bilimsellik, genelde gözlem ve deneye dayanan bilimler olarak algılanmıştır.² Bunun için bazıları "felsefî görüşler" ifadesinin bilimsel tefsir tanımına uygun olmadığını söylemişlerdir³. Bu nedenle Muhammed Draz bilimsel tefsirin bu tanımının bazı sapmalara ve aşırılıklara neden olması ihtimalini göz önüne alarak, bilimsel tefsiri "modern ilimler ile uzlaşan tefsir" diye tanımlama gereğini duymuştur.⁴

Aslında bilimsel tefsir, müstakil bir tefsir ekolü olarak XX. asırda net bir şekilde ortaya çıktığı için⁵ daha önceden somut bir tanımla yapılamamıştır. Bundan dolayıdır ki bilimsel tefsir ile ilgili olarak ortak bir sınırdan birleşilememiş, bir kısım alimler Draz'ın tanımına uygun bir şekilde mutedil bir üslup benimserken, bir kısmı da Kur'an ibarelerini zorlayan bilimsel açıklamalarla aşırıya kaçmıştır.

II. BİLİMSEL TEFSİRİN KONUSU

Kur'an'ın bilimsel tefsirinde, Kur'an'ın bütün ilimleri ihtiva ettiği anlayışı ağırlık noktasını teşkil eder. Bilimsel tefsir yöntemini benimseyen kimselerin nazarında Kur'an, dinî, itikadî ilimlerin yanı sıra, diğer ilimleri de kapsamaktadır.⁶ Bu konuda bir adım daha ileri giderek, "bütün ilimlerin ilk nüvesi Kur'an'da mevcuttur" diyen alimler de vardır.⁷ Elbette Kur'an bir fen, matematik ve fizik kitabı değildir. Bununla birlikte, Kur'an, bir mucize ve Allah katından vahiy olduğunu ispat etmek üzere tabiat ile ilgili konulara, tıbbı ve coğrafyaya işaret etmekten ve bir takım gizli hakikatleri içinde barındırmaktan da uzak değildir.⁸ Bundan dolayı bir müfessirin, kendi çağının gelişen ilimlerinden, tefsirde yardımcı olacak dalları bilmesinin gerekli olduğu kanaati ortaya çıkmıştır.⁹

¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn*, Mısır, 1976, II, 474; İsmail, Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988, II, 423.

² M. Said, Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya, ts., s. 96.

³ Bkz. Fehd Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *İtticahâtu't-Tefsîr fi'l-Karni'r-Rabia Aşer*, Riyad, 1986, II, 549.

⁴ Celal Kırca, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler*, İstanbul, 1981, s. 51.

⁵ Kırca, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler*, s. 52.

⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 426.

⁷ Ebû Hamid el-Gazalî, *Cevahiru'l-Kur'an*, Mısır, 1329, s. 32.

⁸ Muhammed Ali es-Sabuni, *et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrût, 1981, s. 124-125.

⁹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İzmir, ts., I, 10.

III. BİLİMSEL TEFSİRİN TARİHİ

Bilimsel tefsir hareketi, diğer bir çok İslâmî ilimlerle birlikte ilk olarak Beni Ümeyye zamanında ortaya çıkmıştır. Abbasîler döneminde başlayan ilim ve tercüme hareketleri de bunu canlandırmıştır. Ebû Cafer el-Mansur ile Harun er-Reşit, diğer ilimlerle birlikte bilimsel tefsiri de yaymaya çalışmışlardır¹⁰. Özellikle Me'mun zamanında yapılan bu çalışmalar, bilimsel tefsirin daha fazla ele alındığı ve incelendiği zamanı bize göstermesi açısından önemlidir. Bizzat kendisi ilim ehlinde olan ve ilim adamlarını seven Halife Me'mun, eski Yunan kültür eserlerini Bağdat'a getirtmiş, tercümelerini yaptırmış ve Müslümanlardan bir grup da bu eserleri okumuş, dışarıdan gelen fikirlerin, dinî akidelerle uyuşup uyuşmadığını araştırmış, uyuşan ve uzlaştırılabileni almışlar, uyuşmayanları da red ve tenkit etmişlerdir. Tabi ki bu çalışmaların, Gazâlî'de merkezleşmiş ve sistemleşmiş¹¹, XX. asırda ise müstakil bir ekol haline gelmiş olan bilimsel tefsir gaye ve bilinciyle yapıldığını iddia etmiyoruz. Ancak Me'mun döneminde yapılan çalışmalar, metot, konu ve amaç itibarıyla bugünkü anlamda bilimsel tefsir çalışmaları olarak değerlendirilebilir.

Bilimsel tefsir hareketinin ortaya çıkışını, dirâyet tefsirinin ortaya çıkışıyla başlatmak da mümkündür. Zira metot itibarıyla bilimsel tefsir hareketini, tefsir metotları arasında genel anlamda dirâyet tefsiri içinde mütalaa etmek gerekir. Çünkü pozitif ilimlere işaret eden âyetleri izah edip açıklamak bir ictihad ve görüş beyan etme işidir.¹² Dolayısıyla tabiat ve tabiat olayları ile ilgili olan âyetleri açıklamak da bir ictihad ve görüş gerektirdiğinden aynı kategoride mütalaa edilmelidir.

Kur'ân-ı Kerim, çeşitli ilimlerin konularını nâzil olduğu çağdaki anlayışa göre değil de gayesine hizmet edecek şekilde ve her çağın anlayışına göre izah etmektedir. Bu bakımdan her çağın insanı kevnî konulara taalluk eden âyetleri çağlarının bilimsel anlayışlarına göre yorumladıklarından, aralarında anlayış farkları meydana gelmiştir.¹³ Sahâbî döneminde bilinen ve geçerli olan anlayışa göre izah edilen bir Kur'ân terimi, daha sonraki bir müfessir tarafından zamanının bazı gelişmelerinin etkisiyle daha farklı bir şekilde izah edilebilmiştir. “*İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden ayırdığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi?*”¹⁴ âyetini buna örnek olarak verebiliriz.

Abdullah b. Abbas'ın bu âyet ile ilgili yorumu şöyledir: Gök bitişikti, yağmur yağdırmıyordu; yer de bitişikti, bitki bitirmiyordu. Allah yeri yarattığında göğü yağmurla, yeri de bitkileri bitirmesi sûretiyle yardı.¹⁵

Hasan Basri ve Katade de göklerle yerin birbirinden ayrılmasını “İkisi bitişikti de Allah ikisini hava ile ayırdı” şeklinde yorumlamışlardır.¹⁶

Said b. Cübeyr de “yer ve gökler yapıştı. Allah'ın göğü yükseltip yerden ayırması, Allah'ın zikrettiği ayırmadır” şeklinde izah etmiştir.¹⁷ Daha sonra gelen müfessirler ise dünyanın güneşten ayrılan bir kütle olduğu şeklindeki bilimsel sonuçlardan yola çıkarak bu âyeti açıklamışlardır.¹⁸

¹⁰ Mustafa Sadık er-Rafî, *İ'cazu'l-Kur'ân ve'l-Belağatu'n-Nebeviyye*, Beyrût 1973, s. 120.

¹¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 427.

¹² Kırca, *K. Kerim ve Modern İlimler*, s. 52; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 427.

¹³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 424.

¹⁴ 21 Enbiya 30.

¹⁵ Celaluddin es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsiri'l-Me'sûr*, Beyrût, 1983, V, 625; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Mısır, 1990, III, 173.

¹⁶ Suyûtî, *Tefsir*, V, 626; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 173.

¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 173.

¹⁸ Muhammed Cemaluddin el-Kasımî, *Mehassinu't-Te'vil*, Beyrut, 1978, XI, 3267; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsiru'l-Merâğî*, Mısır, 1385/1965, XVII, 24, 25; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1990, V, 501. Ayrıca “*Denizler kaynatıldığı zaman...*” (81 Tekvir 6) âyetiyle ilgili

Bu ve benzeri örnekler, bazı tabiat olaylarıyla ilgili olarak insanlarda ortaya çıkan öğrenme merakı sonucu, bu olayların mevcut bilgi ve tecrübelerle açıklana geldiğini ortaya koymaktadır. Bu durumda bu günün verileriyle âyetler için yapılan bilimsel yorumlar bilimsel tefsir kapsamına alındığına göre, sahabe ve tabiîn dönemindeki mevcut bilimsel verilerle âyetlerin izahı için yapılan açıklamalar da o dönemin bilimsel tefsiri kapsamında değerlendirilebilir.

O halde bilimsel tefsirin tarihini, Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik çalışmaların yapıldığı, insanların bu konudaki meraklarının giderilmesi için açıklamaların ortaya konduğu zamana kadar dayandırmak mümkündür. Bir ekol olarak olmasa da bir anlayış olarak bu şekilde kabul edilmelidir. Çünkü her çağın insanı, söz konusu âyetlerin delalet ettiği manaları, kendi zamanındaki alimlerden öğrenmeye çalışmış, onlar da kendilerine ulaşan bilgilerle bunları açıklamışlardır.

IV. BİLİMSEL TEFSİRİN DOĞUŞUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bilimsel tefsirin doğuşunu etkileyen sebepler iki açıdan ele alınabilir:

A. Dinî Sebepler.

B. Sosyo-Kültürel sebepler.

A. Dinî Sebepler

Bunları da üç bölümde inceleyebiliriz:

1. Kur'ân'ın bizzat kendisi.
2. Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler.
3. Sahabî sözleri.

1. Kur'ân'ın Bizzat Kendisi: Allah, "... Onun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içerisindeki tek bir tane, yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır"¹⁹; "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır. Sonra (onlar), Rab'leri(nin huzuru)na toplanacaklardır"²⁰; "Sana bu Kitabı, her şeyi açıklayan ve müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjde olarak indirdik"²¹; "Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?"²²; "Andolsun biz, Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?"²³; "Sana da Zikr'i indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar"²⁴ gibi âyetlerle bu kitapta her şeyi açıkladığını, bundan dolayı da öğüt ve ibret olarak düşünmemiz gerektiğini bildirmektedir.

Bu âyetlerin yanı sıra insanın kendisini tanıyıp bileceği konulara bakmayı emreden âyetler²⁵; tabiat olaylarına bakmayı ve araştırmayı teşvik eden âyetler²⁶; ayrıca

olarak bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 477, 478; Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân* (Çev. M. E. Saraç, İ. H. Şengüler, B. Karlığa), İstanbul, ts., XVI, 50-67. Yine "Biz, rüzgarları aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik..." (15 Hicr 22) âyetiyle ilgili olarak da bkz. Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavi, *Meâlimu't-Tenzil*, Beyrut, 1985, III, 398; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 529; Suyûtî, *Tefsir*, V, 72; Elmalî'lı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1979, V, 3054; Ateş, *Tefsir*, V, 61. "Onun parmak uçlarını bile aynen eski haline getirmeye gücümüz yeter" (75 Kıyâme 4) âyetiyle ilgili olarak da bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 448; Ateş, *Tefsir*, X, 171.

¹⁹ 6 En'am 59.

²⁰ 6 En'am 38.

²¹ 16 Nahl 89.

²² 4 Nisâ 82.

²³ 54 Kamer 17, 22, 32, 40.

²⁴ 16 Nahl 44.

²⁵ Bkz. 86 Târık 5-7; 23 Mü'minûn 12-14; 39 Zümer 6.

²⁶ 10 Yûnus 101; 50 Kâf 6; 24 Nûr 43; 88 Gâşiye 17-20; 27 Neml 88; 21 Enbiyâ 30; 13 Ra'd 41.

kesin olmamakla birlikte, bugünkü modern bilimlere ve gelişmelere işaret eden veya işaret ettiği söylenebilecek olan âyetler de Kur'ân'da mevcuttur.²⁷

2. Hz. Peygamber'den Nakledilen Hadisler: Her şeyin Kur'ân'dan çıkarılabileceğine dair rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber, “bir takım fitneler olacaktır” buyurdu. Bu fitnelerden kurtulmanın ne ile mümkün olabileceği sorulduğunda şöyle dedi: “Allah'ın Kitabıyla. Sizden öncekilerin ve sonrakilerin haberi ve aranızdaki her şeyin hükmü Allah'ın kitabındadır.”²⁸

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette sağduyu sahipleri için ibretler vardır”²⁹ âyeti ile ilgili olarak da Hz. Peygamber'in “bu âyeti okuyup, onun hakkında düşünmeyene yazıklar olsun” dediği nakledilmiştir.³⁰

Hz. Peygamber, Kur'ân'da işaret edilen bazı şeylerin ne olduğunu da bizzat tarif ederek göstermiştir. Meselâ Felak sûresinin “Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden...” meâlindeki 3. âyetini aya bakarak şöyle açıklamıştır:

“Ey Ayşe! Bunun şerrinden Allah'a sığın! Çünkü “karanlığı çöktüğü zaman gece” den maksat işte budur”³¹.

Kanaatimizce bu gibi hadisler³² de bilimsel tefsirin doğuşunu etkilemiştir.

3. Sahabî sözleri: Sahabeden rivâyet edilen sözler de bilimsel tefsirin doğuşuna etki eden sebepler arasındadır. Abdullah b. Mesud'dan rivâyet edilen şu sözler buna örnek olarak verilebilir:

“Kim öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini öğrenmek isterse, Kur'ân'ı çokça tetkik etsin ve araştırsın”³³.

“Kur'ân'da her ilim indirilmiş ve her şey bizim için açıklanmıştır. Fakat bize bildirilen şeyleri anlamaya bizim ilmimiz yetmez”³⁴.

“Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur. Her âyetin bir zahiri, bir de batını vardır”³⁵.

Kur'ân'ın her konuda bilgi veren bir kitap olduğunu, ancak bu bilgilerin ortaya çıkarılması için çok yoğun bir araştırma yapılması gerektiğini ifade eden bu sözlerin dayanakları zayıf olsa da, taşıdıkları mesaj itibarıyla sonraki nesillerin Kur'ân'a yaklaşımlarında etkili olmuş, dolayısıyla bilimsel tefsire yönelişte de teşvik edici bir rol oynamıştır.

B. Sosyo-Kültürel Sebepler

Kur'ân ile pozitif ilimler arasındaki münasebeti açıklamaya yönelik yapılan çalışmalara hız kazandıran, başka bir ifade ile bilimsel tefsir hareketini canlandıran sosyal ve kültürel sebepleri iki başlık altında değerlendirmek mümkündür:

1. Bilimsel gelişmelerin İslâm âlemine yansımından kaynaklanan nedenler.
2. Hıristiyanlığın bilimsel gelişmelere yaklaşımından kaynaklanan nedenler.

²⁷ Bkz. 17 İsrâ 50; 18 Kehf 96-97; 10 Yûnus 61; 99 Zilzâl 78; 75 Kıyâme 3-4; 6 En'am 125; 22 Hac 31; 15 Hicr 14-15; 55 Rahman 33; 6 En'am 35.

²⁸ Bkz. Ebû İsa Tirmizi, *Sünen*, Fedailu'l-Kur'ân 14; Ebû Muhammed Abdullah ed-Dârimi, *Sünen*, Fedailu'l-Kur'ân 1.

²⁹ 3 Âl-i İmran 190.

³⁰ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 417.

³¹ Tirmizi, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 94.

³² Gökyüzünün mahiyeti ile olarak Hz. Peygamber'in söyledikleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 370. Yeryüzündeki bazı varlıkların yaratılış günleri ile ilgili olarak bkz. Müslim b. Haccâc, *Sahih*, Sıfatu'l-Munafikin 22. Güneşin hareketleri ile ilgili olarak bkz. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih*, Bed'ul-Halk 4, Tevhid 22; Müslim, İman 250.

³³ Celaluddin es-Suyutî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrût, 1987, II, 1025; Zehebî, II, 478; Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988, I, 536; II, 171.

³⁴ Zehebî, II, 478.

³⁵ Zerkeşî, II, 170.

1. Bilimsel Gelişmelerin İslâm Âlemine Yansımından Kaynaklanan Nedenler

Bu nedenleri iki maddede özetleyebiliriz:

a) Batı, bilimsel ilerlemenin sağladığı teknoloji sayesinde İslâm âleminden ileriye gitmiş, siyasî ve ekonomik alanda büyük bir başarı elde etmişti. Daha önce belirgin bir üstünlüğe sahip olan İslâm âlemi, bilimsel ve teknik ilerlemeye ayak uyduramadığı için siyasî ve ekonomik alanlarda üstünlüğü batıya kaptırılmış, dahası batılılar tarafından baskı ve istilalara maruz kalmıştı. Bunun sonucunda İslâm âlemi bir aşağılık kompleksine düşmüştü. Batının sahip olduğu bilim ve teknolojinin, aslında Kur'ân'da mevcut olduğunu söylemek, bu kompleksi tedavi ve kendini tatmin noktasında önemli bir etken idi.

b) Modern ilimlerin ve bunun sonucunda ortaya çıkan teknolojinin İslâm âlemine girişine karşı çıkan ve toplumda önemli bir direncin oluşmasını sağlayan bir kesim vardı. Bu kesim, söz konusu karşı çıkışlarına İslâm dinini gerekçe olarak gösteriyorlardı. Yani bu direniş dinî bir tavır olarak ortaya çıkmıştı. İşte bu direnci kırmak için batının gerçekleştirdiği bu sonucun temellerinin Kur'ân'da mevcudiyetini ispatlamak gerekiyordu. Ancak o zaman modern ilimleri tahsil etme ve bilim sonucu ortaya çıkan tekniği kullanmak meşruiyet kazanacaktı.³⁶

2. Hıristiyanlığın Bilimsel Gelişmelere Yaklaşımından Kaynaklanan Nedenler

a) Hıristiyan Avrupa'da meydana gelen Din-İlim Çatışması.

b) İslâm âleminde Hıristiyan Avrupa'nın tesiriyle meydana gelen İslâm-İlim çatışması vehimleri³⁷.

Zamanla ilimlerde ilerlemeler ortaya çıkınca, kutsal kitaplardaki (Tevrat ve İncil'deki) eski ilim ve kültür hükümleri ile çatışmalar başlamış, bu çatışma asırlar boyunca devam etmiş ve halâ da devam etmektedir³⁸. Bu çatışmalar öyle bir seviyeye ulaşmış ki kilisenin görüşlerine aykırı bir görüş ortaya atan Galileo gibi ilim adamları bile idama mahkum edilmişlerdir. İslâm-İlim çatışması ve İslâm dininin ilerlemeye ve gelişmeye mani oluşu vehimlerine karşı İslâm alimleri reddiyelerde bulunmuşlar, İslâm'ın ilme, fenne karşı olmadığını ve onlarla zıtlaşmadığını savunmuşlardır. İşte yazılan bu reddiyeler, yapılan savunmalar, İslâm âlimlerini, Kur'ân'ın kainatla ilgili âyetlerini yeniden ele alarak bilimsel nazariyeler ve görüşlerle yorumlamaya zorlamış ve Kur'ân-pozitif ilimler münasebetine dair yapılan çalışmalarını en üst düzeye çıkartmıştır³⁹.

Burada şu hususu belirtmekte yarar vardır:

Tevrat ve İncil için geçerli olan bu din-ilim çatışması, Kur'ân için söz konusu olmamıştır. Kur'ân'ı ilim ve hür düşünce ile çelişmekten ve çekişmekten uzak tutan bir çok genel ilke mevcuttur. Bu ilkelerden birisi, Kur'ân'daki genel tabiat kanunları konusu; diğeri de Kur'ân'ın kainat ve içindeki varlıkları ve tabiat olaylarını düşünmeyi, araştırmayı emretmesi ve bunları anlamak için akıllı ve hissi birlikte kullanmayı teşvik etmesidir⁴⁰. Zaten Kur'ân'ın i'caz yönlerinden birisi de doğruluğu kesinleşmiş tabiat ilimleriyle çelişmemesidir.⁴¹

³⁶ Şimşek, s. 96-97.

³⁷ Celal Kırcı, *Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, İstanbul, 1984, s. 39.

³⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 426.

³⁹ Kırcı, *Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, s. 39.

⁴⁰ Kırcı, *Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, s. 19.

⁴¹ Sâbûnî, s. 101.

V. BİLİMSEL TEFSİRİN İLK TEMSİLCİLERİ

Bilimsel tefsiri, bugün ekol haline geldiği şekliyle değerlendirdiğimiz ve bu ölçüler çerçevesinde geçmişe baktığımız zaman, bu alan ile ilgili düşünce ve çalışmaların çok eskilere kadar uzandığını görürüz. Bu çalışmalar bilimsel tefsir adına yapılmamış olsa da, muhteva itibariyle bugünkü anlamda bilimsel tefsirle bağdaştığını söyleyebiliriz. Ayrıca yapılan bütün açıklamalar genel bir ifade biçimindedir. Yani “şu âyet, şu bilimsel konuyu gösterir” şeklinde kesin olan ifadeler azınlıktadır. İlk temsilciler böyle iken, sonrakilerden tezahür eden bilimsel tefsir anlayışı tamamen değişmiş, neredeyse zaman zaman her âyetin ifade ettiği manayı kendi zamanlarındaki teorilerle açıklama girişimleri yoğunluk kazanmıştır. Bilimsel tefsire yapılan şiddetli eleştiriler de zaten bu aşamadan itibaren başlamıştır.

İlmî tefsirin teorik olarak ele alınmasında öncülük yapanlardan Gazâlî (Ö. 505/1111), Ebu'l-Fadl el-Mursî (Ö. 695/1257), âyetleri kendi çağının verileriyle yorumlayan Râzî (Ö. 606/1209) ve tefsirinden çok Kur'ân ilimleri alanında yazdığı eserlerinde⁴² bilimsel tefsire dair görüşlerini ifade eden Suyûtî (Ö. 911/1505) bu alandaki ilk temsilcilerden sayılmaktadır.

Gazâlî'nin bu konudaki ölçüsü ve hareket noktası “bütün ilimlerin Kur'ân'da bulunduğu” ana fikri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gazâlî, bu fikirlerini *İhyâ u Ulumi'd-Din* adlı eserinde ele alır.⁴³ Fakat *İhyâ*'dan sonra te'lif ettiğini söylediği⁴⁴ *Cevâhiru'l-Kur'ân* adlı eserinde bu konudaki düşüncelerini daha geniş bir şekilde ifade eder ve sözünü ettiği bazı ilimleri örneklerle izaha çalışır.⁴⁵

Gazâlî'den yaklaşık bir buçuk asır sonra yaşayan Ebu'l-Fadl el-Mursî de Kur'ân'ın, öncekilerin ve sonrakilerin bütün ilimlerini bir araya getirdiğini, bunu peygamberin haber verdiğini, peygamberden de sahabenin aldığını, hatta sahabeden bazıların “Eğer devemin yularını kaybetsem onu Allah'ın kitabında bulurum” dediklerini, tabî'nin de bu konuda sahabeye tabi olduklarını, ancak sonradan gelenlerin bu ilimleri nakletme konusunda zafiyet gösterdiklerini, hatta herkesin belli bir konuyu ayakta tutmaya çalıştığını ve âyetin manasına temas etmeden, vermek istediği şeyi düşünmeden bunu yaptığını söyler⁴⁶. Daha sonra Gâzâlî'den bir adım daha ileri giderek, birçok bilim dalına ve sanata işaret eden âyetleri sıralar.⁴⁷

Fahrüddin er-Râzî ise, bilimsel tefsir ile ilgili olarak daha önce ortaya atılan görüşleri ayrıntılı bir şekilde işleyen ilk müfessirdir. Tefsirinin çok çeşitli meseleler ihtiva etmesi nedeniyle bazı ilim adamları, “Râzî'nin tefsiri, tefsirden başka her şeyi ihtiva eder” demişlerdir. Bazı alimler de, Râzî'ye yöneltilen eleştiriye “onun tefsiri, tefsirle birlikte her şeyi ihtiva eder” şeklinde karşılık vermişlerdir.⁴⁸

Kur'ân'da sık sık insanların dikkatlerinin çekildiği Gökyüzü, yeryüzü, tabiat olayları, insan ve hayvanlar âlemi ile ilgili âyetlerin hemen hemen hepsinde, meseleler ve bölümler başlığı altında konuları uzun bir şekilde ele alır. Kâinât hakikatlerini derinlemesine inceleme ve araştırmanın gerekliliğine inanır. Aynı zamanda bu inceleme ve araştırmanın, Kur'ân'ın manasından uzaklaştırmak bir yana, Kur'ân'a olan imanı daha da mükemmel hale getirdiğini iddia eder.⁴⁹

⁴² Bu eserler, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân* ve *Mu'tereku'l-Akran fi İ'cazi'l-Kur'ân*'dır.

⁴³ Ebû Hamid Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Mısır, ts., I, 297.

⁴⁴ Gazâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, s. 29.

⁴⁵ Bkz. Gazâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, s. 21-34.

⁴⁶ Suyûtî, *İtkan*, II, 1029.

⁴⁷ Bkz. Celaluddin es-Suyuti, *Mu'tereku'l-Akran fi İ'cazi'l-Kur'ân*, Mısır, 1973, I, 20-22; Suyûtî, *İtkan*, II, 1030, 1032-1033.

⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 244.

⁴⁹ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, (*Tefsiru'l-Kebîr*), Tahran, ts., IX, 137.

Râzi'nin, tefsirinde yer verdiği bu konularla ilgili olarak çarpıcı birkaç örnek verebiliriz:

Meselâ Bakara sûresi 164. âyetinin tefsirinde, gökyüzü ile ilgili olarak verdiği bilgileri dört ana başlık altında toplamıştır:

1. Feleklerin düzeni.
2. Feleklerin tanınması.
3. Hareket ölçüleri.
4. Bu olaylar vasıtasıyla yaratıcının varlığına dair delilleri çıkarma şekilleri.

Bu bölümler sadece göklerin durumuyla ilgilidir. Bundan sonra da yeryüzüne döner ve yeryüzü durumlarını bir bölümde, yerin bu durumlarının yaratıcının varlığını ispat ettiğini de başka bir bölümde anlatır.⁵⁰

Râzi “*O (Rab ki) yeri, sizin için döşek, göğü de bina yaptı...*”⁵¹ âyetinde dünyanın dönmediğini, bilakis sabit olduğunu yaptığı şu değerlendirmeye ispat etmeye çalışır:

Eğer dünya hareket ediyorsa, ya düz, ya da yuvarlak olarak hareket ediyor demektir. Düz olarak hareket ettiği takdirde bizim için mutlak bir döşek olmayacaktır. Yuvarlak olarak hareket ettiği takdirde ise ondan tam olarak faydalanılamayacaktır. Meselâ yerkürenin hareketi doğuya doğru olmuş olsa, insan da batıya doğru hareket etmek istese, yerkürenin hareketi daha süratli olduğundan dolayı, insanın olduğu yerde kalması ve istediği yere gitmesinin imkansız olması gerekirdi. Oysa bu şekilde hareket etmek mümkün olunca yerkürenin ne düz, ne de yuvarlak olarak hareket halinde olmadığını, bilakis sabit olduğunu öğreniyoruz.⁵²

Râzi, bazı âyetleri, kendi çağının bilimsel verilerine dayanarak tefsir etmekten de kaçınmamıştır. Meselâ Kehf sûresinin 86. âyetinin tefsirinde dünyanın yuvarlak olduğunu ve gökyüzünün de dünyayı çepeçevre kuşattığını iddia eder.⁵³ Bazılarının “*(İnsanlar) yere, nasıl yayılıp döşendiğine bakmazlar mı?*”⁵⁴ âyetinin dünyanın yuvarlak olmadığına dair bir delil olarak getirdiklerini, oysa bu görüşün zayıf olduğunu iddia eder ve yeryüzünün “*yayılmasını*” da “*Çok büyük olan bir yuvarlağın her parçası düz gibi olur*” şeklinde izah eder.⁵⁵

Bu örneklerden de anlaşılıyor ki gerçekten Fahrüddin er-Râzi, kendi çağında henüz ismi belirlenmemiş olan, bugünkü ifadeyle bilimsel tefsirin ilk uygulayıcısı olmuştur. Onun başlattığı bu tarzdaki bir tefsir anlayışı uzun bir süre fazla rağbet görmemiş olacak ki, bu konuda çalışma yapan olmamıştır.

Suyûtî'nin bilimsel tefsir ekolünü savunmadaki hareket noktası da 6 En'am 38 ve 16 Nahl 89. âyetleri olmuştur.

Suyûtî “*İktan*” adlı kitabının 65. bölümünü “*Kur'an'dan çıkarılan ilimler*” diye isimlendirmiş ve söz konusu âyetleri konunun hemen girişinde belirtmiştir.⁵⁶ Ayrıca hadis, sahabe sözü ve bazı alimlerden naklettiği görüşleri de, Kur'an'ın bütün ilimleri ihtiva ettiğine dair düşüncesine delil olarak getirir.⁵⁷

⁵⁰ Bkz. Râzi, *Tefsir*, IV, 180-203.

⁵¹ 2 Bakara 22.

⁵² Râzi, *Tefsir*, II, 102.

⁵³ Râzi, *Tefsir*, XXI, 166.

⁵⁴ 88 Ğaşiye 20.

⁵⁵ Râzi, *Tefsir*, XXXI, 158.

⁵⁶ Suyûtî, *İktan*, II, 1025.

⁵⁷ Suyûtî, *İktan*, II, 1027, 1034; Suyûtî, *Mu'tereku'l-Akrân*, I, 14, 20.

VI. XIX. ASIRDA CANLANAN BİLİMSEL TEFSİR HAREKETİNİN GÜNÜMÜZE KADAR OLAN GELİŞİMİ

Bilimsel tefsir hareketinin XIX. asırdaki ilk muharriki ve bu konuda ilk meydana getirilen eser Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî'nin “Keşfu'l-Esrâri'n-Nuraniyyeti'l-Kur'aniyye fî mâ Yetealleku bi'l-Ecrami's-Semaviyye ve'l-Arziyye ve'l-Hayvanât ve'n-Nebâtât ve'l-Cevahiri'l-Ma'deniyye” adlı eseridir.⁵⁸ Bu eserin, İslâm âleminde Suyutî'den sonra durgunlaşan bilimsel tefsir hareketinin yeniden canlanmasına vesile olan ilk muharriklerden olduğu iddia edilmektedir.⁵⁹

Üç ciltten oluşan bu eserin her cildinde ayrı bir konu işlenmektedir:

Birinci cilt, canlıların oluşumu ve bununla ilgili konular; *ikinci cilt*, göklerin ve yerin yaratılışı; *üçüncü cilt* ise, bitkiler ile ilgili âyetlerin tefsiri hakkındadır.

Gerçekten de bilimsel tefsir ile ilgili olarak bugün elimizde bulunan hemen hemen bütün eserlerin İskenderânî'den sonra te'lif edilmiş olduğunu (ki bu tespit, Suyutî'den sonraki dönem için geçerlidir) ve bu eserlerin çoğunda da kâinat ile ilgili âyetlerin tefsirinde bilimsel teorilerden ve tespitlerden faydalandığını görmekteyiz.

İskenderânî ile başlayan ve bilimsel tefsir hareketinin en canlı dönemi sayılan bu dönemde te'lif edilen tefsirlerden ve eserlerden yararlanarak bu gelişmenin seyrini incelemeye çalışalım:

İskenderânî'nin “Keşfu'l-Esrar...” isimli eserinin basımından yaklaşık 20 yıl sonra 1900 yılında es-Seyyid Abdurrahman el-Kevâkibî (Ö. 1320/1902), o güne kadar gazetelerde yayınlanan makaleleri bir araya toplayarak “Tabaiu'l-İstibdat ve Masadiru'l-İstibdat” adlı eseri ile birlikte yayınladığı “Ümmü'l-Kurâ” isimli eserinde, Müslümanların gevşemesi ve zayıflamasını, İslâm alimlerinin sadece dini ilimlere ve matematiğin sadece bir bölümü ile ilgilenmelerine, diğer matematik ilimleri ile tabiat ilimlerini de ihmal etmelerine bağlar.⁶⁰

el-Kevâkibî'ye göre Müslümanlar, bu ilimlere gereken önemi verselerdi dağınıklığa düşmezlerdi. Ona göre Müslümanların, benliklerine dönmeleri, medenî dünyayı kendi dinlerine celb etmeleri de bu faydalı ilimlere yönelmeyle sağlanabilir.⁶¹

el-Kevâkibî, bitkilerin eşleşmesi, yeryüzünün uçlarından eksilmesi ve gökyüzünden ayrılması gibi konuları âyetlere dayandırarak bazı tespitlerde de bulunur. “Sürü sürü kuşlar gönderdi”⁶² âyetindeki “kuşlar” kelimesini bilimsel bir izahla “mikroplar” diye tefsir eden ilk kişi de, zannedildiği gibi Muhammed Abduh değil, el-Kevâkibî'dir.⁶³

1321/1903 yılında çıktığı bir yolculuk sırasında Amme cüz'ü tefsirini yazan⁶⁴ Muhammed Abduh (Ö. 1323/1905) da, kendisinden önce el-Kevâkibî'nin ortaya attığı “sürü sürü kuşlar”ın “mikroplar” olduğu tezini geliştirerek izah eder. Onun bu yorumu, adeta kendisine ait bir sembol haline gelir. 20. yüzyılın başında böyle bir görüş, bilim çağı denilen bu çağda benzer görüşlere bir başlangıç mahiyetinde olacaktır. Muhammed Abduh'un söz konusu âyet hakkındaki yorumu şöyledir:

⁵⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 430; Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul, 1991, s. 304.

⁵⁹ Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 430.

⁶⁰ Es-Seyyid Abdurrahman el-Kevâkibî, *Ümmü'l-Kurâ*, Mısır, ts., s. 43.

⁶¹ Kevâkibî, s. 45.

⁶² 105 Fîl 3.

⁶³ Kevâkibî, s. 44-45. Muhammed Abduh bu görüşün sahibi olarak bilinmektedir. Oysa Muhammed Abduh'un Amme cüz'ü Tefsirini yazmasından yaklaşık üç yıl önce Kevâkibî bu iddiayı ortaya atmıştı. Ancak Kevâkibî'nin bu eseri İslâm âleminde fazla tanınmadığından olacak ki, bu görüşü de Müslümanların dikkatini çekmemiştir.

⁶⁴ Muhammed Abduh, *Tefsiru Cüz'i Amme*, Mısır, 1322/1904, s. 2.

Fil sûresi, çiçek hastalığının veya kızamığın, Allah'ın rüzgarla birlikte gönderdiği kuşlardan oluşan büyük gruplar vasıtasıyla, ordunun fertleri üzerine atılan kuru çamurdan meydana geldiğini bize açıklamaktadır. O halde bu kuşların, bazı hastalık mikroplarını taşıyan sinek veya sivrisinek cinsinden olduğuna, bu taşların da, rüzgarların sevkiyle bu hayvanların ayaklarına takılan kuru ve zehirli çamurdan olup bir cesede yapıştığına kadar nüfuz ettiğine, cesedi tamamen bozan ve etini döken yaralar meydana getirdiğine; bu zayıf canlıların çoğunun Allah'ın, beşerden istediğini helak etmesi konusunda en büyük ordularından sayıldığına inanman gerekir. Şimdi “mikrop” denilen bu küçük canlılar bunun dışında değildir ve birçok gruptan oluşan bu canlıların sayısını ancak Allah bilebilir.⁶⁵

Muhammed Reşid Rıza tarafından bir araya getirilen ve Muhammed Abduh'un 1317-1323/1899-1905 yılları arasında verdiği tefsir derslerinden oluşan, Abduh'un vefatından (1905) sonra da kendisi tarafından Yûsuf sûresinin 101. âyetine kadar devam ettirilen “*Tefsiru'l-Menâr*”da da bilimsel tefsir örneklerine rastlamak mümkündür. Her ne kadar Reşid Rıza bilimsel tefsir hareketini şiddetle eleştirmişse de⁶⁶, bilimsel tefsir örneklerini vermekten de kendisini alamamıştır. Hatta “Kur'ân'ın nüzülü sırasında bilinmeyen bilimsel ve tarihi meseleler” başlığı altında, rüzgarın aşılavıcı özelliklerini, yer ve göğün daha önce bitişik olduğunu, her şeyin çift yaratıldığını, yaratılan her şeyde bulunan maddelerin ölçülü yaratıldığını, yeryüzünün küre şeklinde olduğunu Kur'ân âyetlerine dayandırarak anlattıktan sonra şöyle diyor:

Allah'ın âyetlerini tefsir etme sırasında geçen bu bilgiler, Araplar veya genel olarak insanlık tarafından bilinmiyordu. Hatta bizzat Müslümanlar her asırda, kendilerince bilinen şeylere uygun olsun diye bu âyetleri zâhirî manalarından çıkarıyorlardı.⁶⁷

Daha sonraları yazacağı 25 ciltlik tefsiriyle bilimsel tefsirin en büyük temsilcisi olarak tanınacak olan Tantavî Cevherî (Ö. 1359/1940), Muhammed Abduh'un vefat ettiği 1905 yılının Ekim ayında, “*et-Tacu'l-Murassaa bi Cevâhiri'l Kur'ân ve'l-Ulûm*” adlı eserini telif eder ve 1906 yılında Japon İmparatoru Mikoda'ya gönderir. Cevherî, Japon İmparatoruna hitaben gönderdiği kitabın muhteviyatını içeren takdimde şöyle diyor:

“Haşmetli ve kudretli Japon İmparatoru! Sizleri bulduğunuz yüce makamınızdan dolayı tebrik ederim. Size İslam Dini'nin yüce hakikatlerini ihtiva eden bir kitap takdim ediyorum. Konusu; Ezher Üniversitesi'nde tetkik edilen esaslar, evvelki Arap hükemâsından nakledilen bazı hususlar; asrın ilimleri ile Kur'ân-ı Kerim'in yüce hakikatlerinin te'lifine dair Mısır medreselerinde tetkik edilen mevzulardır.”⁶⁸

XX. asra girildiğinde, İslâm âleminde ileri sürülen bu görüşler bütün Müslümanların ilgisini çekiyor ve bu görüşlere paralel olarak yeni iddialar ortaya atılıyordu. Aynı zamanda Kur'ân-bilim ilişkisini konu alan sözler belli bir ülke ile sınırlı kalmıyor, Müslümanların yaşadığı diğer ülkelere de ulaşarak rağbet görüyor ve ilim adamları tarafından dikkate alınıyordu. İşte 1336/1917'de yayınlanan “*Serâiru'l-Kur'ân fi Tekvin ve İfna ve İadeti'l-Ekvan*” isimli eser de, Türkiye'de bu konuda müstakil olarak yazılan ilk eserdir⁶⁹. Eserin müellifi Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Ö. 1918) “kâinatın teşekkülâtı eskiden beri dikkatimi çektiğinden bu kudret denizinden ben de

⁶⁵ Abduh, s. 158.

⁶⁶ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Beyrût, ts., I, 7.

⁶⁷ Reşid Rıza, *Tefsir*, I, 212. Bu konudaki diğer örnekler için bkz. Reşid Rıza, *Tefsir*, I, 210, 211.

⁶⁸ Düccane Cündioğlu, *Tefsirde Helenizm*, Bilgi ve Hikmet Dergisi, İstanbul, 1993, sayı 4, s. 166.

⁶⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 434.

nasibdar olmak istedim”⁷⁰ diyerek yaklaşık 120 kadar âyet üzerinde durmuştur. Nûr sûresinin 35. âyetinin elektriğe; A’la sûresinin 4-5. âyetlerinin taşkömürüne delalet ettiğini uzun uzun anlatan müellif, buna benzer âyetler ile günümüzün buluşlarını birleştirmeye, birçok bilim adamının teorileri ile Kur’ân-ı Kerim âyetlerinin uygunluğunu ispata çalışır.

Tantâvî Cevherî ise, 1344/1925 yılında yazımı biten ve 25 ciltten oluşan “*el-Cevahir fi Tefsiri’l-Kur’ân*” adlı eser ile bilimsel tefsir ekolünün en büyük temsilcisi olmuş, bu eseri ise bu sahanın akla gelen ilk örneği haline gelmiştir. Tantavi Cevherî bilimsel tefsir kapsamına soktuğu âyetlerle ilgili olarak akla gelebilecek her türlü bilgiyi vermeyi de ihmal etmemiştir. Çeşitli rivâyetlere de yer verilen eserde “*latâif*” ve “*cevâhir*” başlıkları altında yapılan izahlar en uzun bölümleri oluşturur. Gökyüzü ile ilgili olan âyetlerin açıklamalarında, Astronominin o döneme ait son tespitlerinin yanı sıra uzay ve uzayda bulunan cisimler ile ilgili fotoğraf, grafik ve şemalara yer verilir. Aynı şekilde hayvanlar ve bitkiler ile ilgili âyetlerin açıklamalarında da hayvan ve bitki resimlerinden birçok örnekler bulunur. Eser bu haliyle tefsirden çok, bir ansiklopedi görünümündedir.

Tantâvî Cevherî, Kur’ân’daki kâinat ile ilgili âyetlerin tefsiri üzerinde önemle durulmadığından yakınlıkla şöyle der:

“Fıkıh ilmi ile ilgili olarak Kur’ân’da bulunan âyetlerin sayısı 150’ye ulaşmadığı halde niçin İslâm alimleri, Fıkıh ilmi konusunda on binlerce İslâmî kitap telif ettiler? Niçin fıkıh ilmi konusunda te’lifler çoktur da, hiçbir sûresinin onsuz olmadığı kâinat ile ilgili ilimler hakkında eserler azdır? Bu kâinat ile ilgili âyetlerin net ve açık olanları 750’ye ulaşır. Ancak bu anlama yakın olan başka âyetler de vardır. O halde Müslümanların, hakkında âyetlerin az olduğu bir ilimde üstün olup, gerçekten âyetleri çok olan bir ilimde de cahil kalmaları akla ve Şeriata uygun mudur? Atalarımız fıkıhta üstün olmuşlardı, öyleyse biz de şimdi kâinat ilminde üstün olalım, ümmetin ilerlemesi için bunu yapalım.”⁷¹

1935-1939 yılları arasında basımı gerçekleştirilen “*Hak Dini Kur’ân Dili*” adlı tefsirin müellifi Elmalî’li Muhammed Hamdi Yazır da, eserinde birçok bilimsel açıklamalara ve bilimsel nazariyelere yer vermeyi ihmal etmez. Zaten kendisine tefsir yazılması teklif edildiğinde, yazacağı tefsirde takip edeceği program da kendisine verilir. “Tarz-ı tahrir” adı verilen bu programda âyetlerin işaret ettiği veya ilgili olduğu ilmî meselelere dair açıklama da kendisinden istenir.⁷² Bunun sonucu olarak Elmalî’li Hamdi, tefsirinde bilimsel meselelerle ilgili geniş açıklamalara da yer vermiştir.

Elmalî’li Hamdi, “*Biz, rüzgarları aşılavıcı olarak gönderdik*”⁷³ âyetinde, bütün bitkilerin çiçeklerinde erkek ve dişi çifti bulunduğu ve erkeğin dişiyi aşılama ile meyvelerin meydana geldiği anlaşıldıktan sonra rüzgarların bir aşıcı hizmetini yerine getirdiklerinin anlaşıldığını, bu suretle de bu âyetin meçhul bir ilmî hakikati haber verdiğinin bin bu kadar sene sonra ortaya çıktığını, dolayısıyla da bu âyetin bir mucize olduğunu söyler.⁷⁴

Elmalî’li Hamdi, Hûd sûresi 40. âyetinin buharla çalışan vapura; Ra’d sûresi 2. âyetinin yerçekimi kanununa; A’la sûresi 4-5. âyetlerinin taşkömürünün oluşmasına; Yâsîn sûresinin 80. âyetinin elektriğe delalet edebileceğini savunur.

⁷⁰ Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Serairu’l-Kur’ân*, İstanbul, 1336/1917, s. 74.

⁷¹ Tantavi Cevherî, *el-Cevahir fi Tefsiri’l-Kur’ân*, Mısır, 1350/1931, XXV, 55-56.

⁷² Yazır, I, 19. (Mukaddime)

⁷³ 15 Hicr 22.

⁷⁴ Yazır, V, 3054.

Ayrıca M. Hamdi Yazır, İskenderânî'nin "*Keşfu'l-Esrar*"'ından da uzun pasajlar nakleder.⁷⁵

1365/1946 yılında yazılan "*Tefsiru'l-Merâği*" adlı eserin müellifi Ahmed Mustafa Merâği de, eserinde bilimsel tefsir örneklerine yer verir.

Enbiya suresinin 30. âyeti ile ilgili olarak, dünyanın güneşten ayrılan bir kütle olduğunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demektedir:

Süresi bilinmeyen uzun bir zamandan sonra yer kabuğu soğudu ve bitkilerin yetişmesi, daha sonra da hayvanların ve insanların barınması için uygun hale geldi. Şüphesiz, ne Arapların, ne de onlarla ilişkileri olan diğer milletlerin bilmediği, ancak M. XVII. asırdan itibaren bilinen bu nazariye Muhammed (s.a.v.)'in doğruluğunun ve Rabbinin, Kur'ân'ı insanlığa hidâyet ve âlemlere rahmet olarak kendisine gönderdiğinin en büyük delilidir.⁷⁶

Yâsîn sûresinin 40. âyetinin tefsirinde de, güneş, ay, dünya ve diğer gezegenlerin hareketleri ile ilgili nazariyeler ve Kur'ân âyetleri arasında bağlantı kurmaya çalışır.⁷⁷

XX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, fevkalâde süratle seyreden bilimsel ve teknolojik gelişmeler karşısında Kur'ân yorumlarının da sürekli yenilenip bu gelişmelere adapte edildiği ve hatta durmak bilmeyen bu adaptasyon çabalarının çığırından çıkarak tasvibi güç nitelikler kazandığı müşahede olunduğundan, bazı muhalif sesler de tonlarını yükseltmeye başladı. Bazıları da bu konudaki aşırılıklara karşı çıkarak sadece kesinleşmiş verileri kullanmayı tavsiye ediyorlardı.

1947 yılında Fransa'da Paris Üniversitesi'nde İNİTİATION AU KORAN adlı bir doktora tezi savunuluyor ve tezin sahibi Mısırlı alim Muhammed Draz, Kur'ân'ı bilimsel gelişmeler doğrultusunda yorumlama çabalarını şöyle tasvir ediyordu:

Dinî gayret yüzünden bazı modern müfessirler bu metodun kullanılmasında, bizzat imanı tehlikeye düşürecek derecede ifrata kaçmışlardır. Gerçekten bu müfessirler, bazen ne kelimenin yapısı, ne de gramer yönünden hamledilmesi imkansız bir manayı âyetlere vererek, Kur'ân-ı Kerim'in metnine gereken saygıyı göstermemekte; bazen de kontrolü imkansız ve hatta çelişkili olan faraziyelerini benimseyecek şekilde müspet ilimlerle meşgul olan ilim adamlarının görüşlerine körü körüne bağlanmakla hataya düşmektedirler.⁷⁸

Draz, Mâlik Bin-Nebî'nin eserine yazdığı önsözde ise, kullanılmalarına tamamen karşı çıkmadığı bu bilimsel verilerin, kesinlik kazanmış olmak şartıyla Kur'ân âyetleriyle karşılaştırılabileceğini, bunun imanın kuvvetlenmesi için zaruri olduğunu belirtmektedir.⁷⁹

Eserine Draz'ın önsöz yazdığı Mâlik Bin-Nebî de bilimsel veriler ile Kur'ân âyetleri arasındaki uygunluğa dikkat çeker ve dünyanın yuvarlak oluşu ile ilgili olarak ileri sürülen bilimsel tezlerle Enbiyâ sûresi 44. âyetin; dünyanın dönmekte olduğuna dair görüşlerle Neml sûresi 88. âyetin; yükseklerle çıkıldıkça teneffüs güçlüğü hissedildiğine dair bilimsel verilerle A'raf sûresi 125. âyetin uygunluğunu ispat etmeye çalışır; Hadid sûresinin 25. âyetinde de obüs topları ve bombalarına işaret edildiğini iddia eder. Nûr sûresi 35. âyetinin de elektriğe işaret ettiğini söylemekle kalmaz, aynı zamanda teknolojik ifadelerle şöyle tercüme eder:

⁷⁵ Bkz., Yazır, V, 3666; VIII, 5708, 5721, 5748, 5757, 5831-5832.

⁷⁶ Merâği, XVII, 24-25.

⁷⁷ Merâği, XXIII, 10-12.

⁷⁸ Cündioğlu, s. 168.

⁷⁹ Bkz. Mâlik b. Nebî, *Kur'ân-ı Kerim Mucizesi*, (Çev. Ergun Göze), Ankara, 1991, Önsöz, s. 10.

“Hem bir ateş dokunması olmadan ışık, içinde telleri bulunan bir ampul ihtiva eden bir projektörden yayılır ve ne şarka ne garba ilişkisi olmayan bir ağacın kökünden beslenir.”⁸⁰

XX. asrın ortalarında ortaya çıkan başka bir durum da, İslâm ülkelerinden Avrupa'ya tahsil için gidenlerin, meydana gelen teknolojik ve bilimsel gelişmelerden ister istemez etkilenecek dönmeleridir. Dolayısıyla bu gelişmeler ve elde edilen yeni bilgiler, Kur'ân'daki bazı kavramların açıklanmasında da etkili oluyordu. 1960'lı yıllara gelindiğinde insanlık aya ayak basmış, uzayda yeni keşiflerle uğraşmaya başlamıştı. Bu durum müslümanları bu alanla ilgilenmeye zorlamıştı. İşte bu dönemde, Kur'ân'ın uzay ile ilgili âyetlerini yeni gelişmeler ışığında yorumlayan birçok eser yazıldı. Yusuf Mürüvve'nin “*el-Ulumu't-Tabiiye fi'l-Kur'ân*” adlı eseri ile Fransız yazar Maurice Bucaille'nin “*Kitab-ı Mukaddes, Kur'ân ve Bilim*” adıyla Suat Yıldırım tarafından Türkçe'ye çevrilen eseri, bu konuda akla ilk gelenleridir. Özellikle bu yıllardan itibaren bilimsel tefsir ile ilgili eserlerde hızlı bir artışın kaydedildiği de göze çarpmaktadır.

Ayrıca bu dönemde yazılan tefsirlerde de, âyetlerin, bilimsel verilere paralel olarak tefsir edildiği dikkat çekmektedir. İlk baskısı 1957'de yapılan ve rivâyet tefsirleri arasında zikredilen “*Mehasinu't-Te'vîl*” adlı tefsirin müellifi Cemaluddin el-Kasımî, tefsir usûlü ile ilgili bilgilere ayırdığı I. ciltte “Kur'ân'daki Astronomi ilmi ile ilgili meseleler” başlığı altında bir bölüm açmış, burada bilimsel verilerle âyetlerin birbirine uygunluğunu on mesele halinde anlatmıştır.⁸¹ Çeşitli bilimsel verileri de tefsirine almayı ihmal etmeyen Kasımî, “*Dağları görürsün de onları (yerlerinde) donmuş sanırsın, oysa onlar bulutun yürümesi gibi yürür*”⁸² âyetinin dünyanın hareket ettiğine, onunla birlikte dağların da hareket ettiğine açıkça delalet ettiğini; bu hareketin, ahiret hayatında ya da kıyametin kopması esnasında âlemin bozulması ve alışılmış düzeninden dışarı çıkması sırasında olacağı şeklinde yorumlamanın mümkün olmadığını söyler.⁸³

Bilimsel tefsir hareketini eleştirenler arasında daha sonra zikredeceğimiz Kutub da, önceden yazmaya başladığı, ancak 1954 yılında tutuklandıktan sonra kalan bölümünü cezaevinde tamamladığı tefsiri⁸⁴ “*Fî Zilâli'l-Kur'ân*”da, bazen bilimsel verilere yer vermekten kendisini alamadığını belirtmiş⁸⁵, bazı âyetlerin tefsirinde, yabancı bilim adamlarına ait nazariyeler ile Kur'ân âyetlerini karşılaştırmış⁸⁶ veya âyetleri bilimsel verilerle açıklamıştır.⁸⁷

30 yıllık bir çalışmanın ürünü olan ve 1972 yılında tamamlanan⁸⁸ “*Tefhîmu'l-Kur'ân*”ın yazarı Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî de (Kutub gibi) bilimsel tefsiri eleştirmekle birlikte, bilimsel verileri ve tespitleri eserine almaktan kaçınmamış, zaman zaman bu tespitleri âyetlerle karşılaştırmıştır.⁸⁹

1960 yılında yazımına başlanan ve 23 yıl sonra, 1983 yılında tamamlanan⁹⁰ “*İlmîn Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*” isimli eserin müellifi Celal Yıldırım da, tefsirine “İlmîn ışığında...” şeklinde bir isim vermekle bilimsel tefsir hareketinin savunucusu olduğuna da işaret etmiş olmaktadır. Nitekim bir müfessirin bilmesi gereken ilimler

⁸⁰ Mâlik Bin-Nebî, s. 216-225.

⁸¹ Bkz. Kasımî, *Tefsir*, I, 332-338.

⁸² 27 Neml 88.

⁸³ Kasımî, *Tefsir*, XIII, 4691. Diğer örnekler için bkz. Kasımî, *Tefsir*, IX, 3325; XIV, 5190; XVII, 6069.

⁸⁴ Kutub, I, 13.

⁸⁵ Kutub, XII, 426.

⁸⁶ Kutub, I, 380-381; XII, 32; X, 493-496.

⁸⁷ Kutub, XVI, 50, 67; XII, 426; X, 492.

⁸⁸ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, (Çev. M. Han Kayânî, Y. Karaca ve diğerleri), İstanbul, 1986, VII, 331.

⁸⁹ Mevdûdî, *Tefhîm*, III, 279; IV, 291, 525; V, 229; VII, 47.

⁹⁰ Yıldırım, I, 14.

arasında biyoloji, astronomi, anatomi, tarih felsefesi, psikoloji, ekonomi, devlet idaresi, coğrafya gibi ilimleri de saymakta⁹¹; aynı şekilde bir fizikçinin, biyologun, hukukçunun, eğitimcinin, devlet adamının, iktisatçının veya uzman bir psikologun, aradığını Kur'ân'da bulabileceğini iddia etmektedir.⁹² İsmi ile müsemma olan bu tefsirde bir çok âyetin tefsiri bağlamında “ilmî yönü” başlığı altında bu ilimlerden bahsedilmekte, bilimsel tespitlerin yanı sıra batılı bazı bilim adamlarının görüşlerine de yer verilmektedir. Ayrıca adı geçen eserde, kâinât ile ilgili olarak Kur'ân'da geçen hemen hemen her âyetin tefsirinde, bilimsel verilerin Kur'ân âyetleriyle olan uygunluğunun ispata çalışıldığını görmek mümkündür.⁹³

Yazımı 1988 yılında tamamlanan “Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri” adlı eserin yazarı Süleyman Ateş de, Kur'ân âyetlerini bilimsel verilerle izah ettiği gibi, Tantâvî Cevherî kadar olmasa da, zaman zaman resimlerle açıklama yapmaktan da kaçınmamıştır. Meselâ: “*O (döl yatağına) akıtılan meninin içinden bir nutfе değil miydi?*”⁹⁴ âyetinin tefsirinde “bu âyetin taşıdığı bilimsel gerçekleri daha iyi kavrayabilmek için, biraz modern Embriyoloji ve jinekolojiye göz atmak istiyoruz” diyerek, meni ve döllemeden başlamak suretiyle insanın ana rahminde geçirdiği merhaleleri bir bir anlatmakta ve her merhale ile ilgili resimler vermektedir.⁹⁵

Son olarak İslâm âleminde son dönemlerde yayınlanan tefsirlerden olan Vehbe ez-Zuhaylî'nin “*et-Tefsiru'l-Münir*” adlı tefsirinden de söz etmek istiyoruz.

İlk baskısı 1991 yılında yapılan bu eserin müellifi Vehbe ez-Zuhayli “takdim” yazısında eseri hazırlaması sırasında faydalandığı tefsirleri sıralarken, tabiat ilimleri ilgili nazariyeler ve diğer ilimler konusunda Tantavi Cevherî'nin “*el-Cevahir fi Tefsiri'l-Kur'ân*”ndan faydalandığını söylemektedir.⁹⁶ Müellifin, tefsirinde aşırı olmamak üzere zaman zaman modern ilmin tespitleriyle âyetleri bağdaştırdığını görmek mümkündür. Meselâ; “*Bizim yeryüzüne gelip, onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi?*”⁹⁷ âyetiyle daha önce İslâm'ın şirke galibiyetinin kastedildiğini, oysa modern ilmin verilerine göre bu âyetin, dünyanın elips şeklinde olduğuna delalet ettiğini söyler.⁹⁸ Aynı şekilde “*Geceyi gündüzün üzerine doluyor, gündüzü de gecenin üzerine doluyor*”⁹⁹ âyetinin, dünyanın düz değil, yuvarlak olduğunu gösterdiğini savunur.¹⁰⁰

Bunun yanı sıra, Kur'ân ve müspet bilim ilişkisi, sadece bazı tefsir kitaplarına, risalelere ve belli bir konu hakkında yazılan kitaplara konu olmakla kalmamış, akademik-bilimsel çalışmalara da konu olmuştur. Türkiye'de bu konuda ilk çalışmayı yapan Celal Kırca'dır. Kırca, öğretim üyeliği tezi olarak hazırladığı çalışmayı 1981 yılında “*Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler*” adıyla yayınlamıştır. Celal Kırca daha sonra da Astronomi, Jeoloji, Fizik, Biyoloji, Psikoloji, Sosyoloji, Daktiloskopi vb. ilimlerin Kur'ân'la ilişkisini incelediği “*Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri*” adlı eserini yayınlamıştır.

⁹¹ Yıldırım, I, 10.

⁹² Yıldırım, VII, 3656-3657.

⁹³ Bkz Yıldırım, IV, 2657; VI, 3023-3028; IX, 4513-4514; X, 5044-5050; XI, 5471-5474, 5944-5945; XII, 6005-6006.

⁹⁴ 75 Kıyâme 37.

⁹⁵ Ateş, *Tefsir*, X, 183-232. Bilimsel tefsirle ilgili diğer örnekler için bkz., Ateş, *Tefsir*, V, 61, 501-502; VI, 266; X, 171.

⁹⁶ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-Münir*, Beyrut, 1411/1991, I, 11.

⁹⁷ 13 Ra'd 41.

⁹⁸ Zuhaylî, XIII, 192; XXI, 64.

⁹⁹ 39 Zümer 5.

¹⁰⁰ Zuhaylî, XXIII, 249; XIII, 108. Diğer örnekler için bkz. Zuhaylî, XVII, 44; XXIII, 17; XXV, 76.

VII. BİLİMSEL TEFSİR ALANINDA YAPILAN MÜSTAKİL ÇALIŞMALAR

Bilimsel tefsir alanında yapılan müstakil çalışmalar ile Kur'an'ın birkaç âyeti ele alınarak ve bu âyetler ile bilimsel veriler karşılaştırılarak meydana getirilen eserleri kastediyoruz.

Bu eserleri kaleme alan müelliflerin çoğunun yaptığı şey, astronomi, tıp, biyoloji gibi, son yıllarda hızlı gelişmelerin kaydedildiği bilim dalları ile ilgili olabilecek Kur'an âyetlerini bilimsel verilerle karşılaştırmak, sonuçta bilim-Kur'an uygunluğunu ortaya koymak, böylece de Kur'an'ın mucize olduğunu ispatlamaktır.

Söz konusu eserler incelendiğinde görülecektir ki, bu çalışmaların hemen hemen tümünün amacı, yeni yeni ortaya çıkan bazı gerçeklerin 1400 yıl önce Kur'an tarafından bildirildiğini ortaya koyarak Kur'an'ın bilimle çatışmadığını, bilakis bilimle birlikte olduğunu ispatlamak, dolayısıyla da Kur'an'a iman etmenin gerekliliğini vurgulamaktır. Ancak bu çalışmalardan bazılarının olumsuz yönleri de vardır. Olumsuz yönden maksadımız, bazı âyetlerin hiç de ilgisi olmadığı halde aşırı bir takım zorlamalarla belli ve sınırlı bir konu hakkında olduğunun savunulması ve bunun sonucu olarak da âyetlerin asıl maksadının tamamen saptırılmasıdır. Ayrıca bu konuda göze çarpan önemli bir husus da, bilimsel bazı veriler ortaya konduktan sonra, Kur'an'da da o konu hakkında bilgiler bulunduğunun iddia edilmesi; başka bir ifadeyle bilimsel veriler ışığında Kur'an âyetlerinin doğruluğunun ortaya konmaya çalışılmasıdır.

Bilimsel tefsir alanında yazılmış olan bütün eserleri burada verme iddiasında değiliz. Gerek Arapça gerekse Türkçe yazılmış olan bu eserlerden bizzat inceleme imkanı bulduklarımızı öncelikle ele alacak, daha sonra da Arapça yazılan bazı eserlerin sadece isimlerini vermekle yetineceğiz.

Bu konu ile ilgili olarak, inceleme imkanı bulduğumuz eserler şunlardır:

1. *El-İnsan Beyne'l-İlm ve'd-Din*: Şevki Ebû Halil'in yazdığı bu eserde kâinat, güneş sistemi, ay ve gezegenlerden söz eden âyetler ile bilimsel tespitler karşılaştırılır; yer yer fotoğraf, şekil, tablo ve şemalar göze çarpar. Ek bölümde ise güneş, gezegenler, burçlar, denizler ve tabiattaki elementler ile ilgili bilimsel çalışma sonuçları verilir.

2. *Halku'l-İnsan Beyne't-Tıb ve'l-Kur'an*: Muhammed Ali el-Bâr tarafından yazılan ve Abdülvahap ÖZTÜRK'ün "*K. Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*" adıyla Türkçe'ye çevirdiği bu kitapta, erkek ve kadın üreme organları; meni, nutfe gibi konulardan başlayarak, gebelik, doğum ve emzirme safhalarına kadar insanın yaratılışı 20 bölümde ele alınmıştır. Hemen hemen her konu ile ilgili olarak da fotoğraflar verilmiştir.

3. *el-Kur'an Yenbuû'l-Ulumi ve'l-İrfan*: Ali Fikri'nin kaleme aldığı eser 3 cilt olup Mısır'da 1370/1950'de basılmıştır. Birinci ciltte, Tıp ve buna bağlı olarak insanın yaratılış merhaleleri, zooloji, botanik, kimya, jeoloji ile ilgili bilgiler verilir ve her konunun başında da bu konu ile ilgili âyetlerin tefsiri yapılır. İkinci ciltte ise astronomi, coğrafya, tarih ile ilgili bilgiler âyetlerle anlatılır. Üçüncü ciltte de çağdaş ilimler başlığı altında yazı ve yazı tarihi, matematik, mühendislik; tabii ilimler başlığı altında ses, ateş, ışık, gölge, miknatis, elektrik, telsiz, pusula, mikrofon, televizyon gibi konular; toplumsal ilimler başlığı altında ziraat, sanat, ticaret, iktisat konuları; savaş ilmi adı altında da savaş aletleri geniş bir şekilde ele alınır. Bir çok konuda Mısır ile ilgili övgülere yer vermesi, yazarın bir Arap milliyetçisi olduğu imajını vermektedir.

4. *Serâiru'l-Kur'an*: Gazi Ahmed Muhtar Paşanın yazdığı bu eser Osmanlıca olup 1336/1917'de İstanbul'da basılmış ve Ali Turgut tarafından sadeleştirilmiştir. Eser üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölüm, gökyüzü ve gökyüzündeki sistemlerin oluşması konusunda yabancı bilim adamlarının görüş ve teorileriyle bunları destekleyen âyetleri;

İkinci bölüm, kıyamet ve kıyamet ile ilgili âyetler ve aklî delilleri;

Üçüncü bölüm ise, öldükten sonra tekrar yaratılış ile ilgili âyetleri ihtiva etmektedir.

Eserin sonunda bir “hatime” bölümü, yeryüzü ve gökyüzü ile ilgili bazı fotoğraflar yer almaktadır.

5. *Afâkun Kur'âniyyetün*: İmaduddin Halil'in yazdığı bu kitap da Arapça olup Kur'ân felsefesi ile ilgilidir.

6. *Allah ve'l-İlmü'l Hadis*: Abdurrezzak Nevfel'in yazdığı ve Akif Nuri Karcioğlu'nun “*Allah ve Modern İlim*” adıyla Türkçe'ye çevirdiği bu kitapta kâinat, insan, gökyüzü, hayvanlar ve bitkiler âlemi, denizlerdeki hayat ile ilgili olaylar âyetlerle anlatılır.

7. *el-İslâm ve'l-İlmul-Hadîs*: Yine Abdurrezzak Nevfel'in yazdığı bu kitapta iman-modern bilim münasebeti incelenmiş, namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetler bilimsel yönden açıklanmıştır. Kitap Hamit Eker tarafından “*İslâm ve Modern İlim*” adıyla tercüme edilmiştir.

8. *Allah ve'l-Kevn*: Muhammed Cemaluddin el-Fendi tarafından yazılan ve Abdülhamit Bingöl tarafından Türkçe'ye çevrilen kitap 4 bölümden oluşmaktadır. Kitabın 1. bölümünde gelmiş-geçmiş bazı ilim adamları tanıtılırken, diğer bölümlerde kâinattaki bazı olaylar âyetlerle anlatılır.

9. *el-Kur'ân ve'l-Kevn*: Muhammed Abdullah eş-Şarkavî'nin yazdığı bu kitabın baş taraflarında Kur'ân ve bilim arasındaki ilişki konusunda kısa açıklamalar verilir. Daha sonra atmosfer, yıldızlar, parmak izleri gibi konularda âyetler ile bilimsel çalışmaların sonuçları arasındaki uygunluk vurgulanır.

10. *Kıssatu'l-İman Beyne'l-Felsefe ve'l-İlm ve'l-Kur'ân*: Nedim el-Cisr'in farklı bir üslupla (diyalog biçiminde) yazdığı ve Remzi Barışık'ın “*İlim-Felsefe-Kur'ân Işığında İman*” adıyla Türkçe'ye çevirdiği bu eserde, âyetlerin yanı sıra felsefî ve bilimsel delillerle imanın gerekliliği anlatılmaktadır.

11. *el-İ'cazu't-Tıbbî fi'l-Kur'ân*: Seyyid el-Cümeyle tarafından yazılan eserde, geçmişte Allah'ın gönderdiği felaketler ve sebep olduğu tıbbî ve ziraî hastalıklar âyetlerle anlatıldığı gibi, yasaklanan yiyeceklerin sağlık açısından değerlendirmesi yapılır ve Kur'ân'da ismi geçen gıda maddelerinin bu günkü tespitlere göre faydaları anlatılır. Bu arada Hz. Peygamber'in sağlık konusundaki uygulamalarından örnekler de yer verilir.

12. *K. Kerim ve Modern İlimler*: Celal Kırca'nın öğretim üyeliği tezi olarak hazırladığı, daha sonra da yayınladığı bu çalışmada bilimsel tefsir hareketi ile ilgili geniş açıklamalara yer verilir ve Astronomi, jeoloji, fizik, biyoloji gibi daha bir çok bilim dalının âyetlerle olan münasebeti anlatılır.

13. *K. Kerim'de Fen Bilimleri*: Yine Celal Kırca'nın yazmış olduğu bu eserde Kur'ân-ı Kerim ve modern ilimler ile ilgili bilgilerin yanı sıra, tıp, astronomi, daktiloskopi ve daha birçok bilim dalı konusunda Kur'ân, sünnet ve müfessirlerin görüşlerinden faydalanılarak bilgiler verilir. Bu kitapta ele alınan konular ile “*K. Kerim ve Modern İlimler*” adlı kitapta ele alınan konular hemen hemen aynıdır.

14. *K. Kerim'den Âyetler ve İlmî Gerçekler*: Haluk Nurbaki tarafından yazılan bu kitapta, kara delikler, petrol, oksijen namaz ve oruç gibi ibadetlerin beden ve ruh sağlığı üzerindeki etkileri gibi 50 konu ele alınmış ve bu konular âyetler ışığında anlatılmıştır.

15. *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'ân*: Maurice Bucaille'nin yazdığı bu eser Fransızca olup M. Ali Sönmez tarafından tercüme edilmiştir. Eserde Tevrat ve İnciller ile çağdaş bilim arasındaki uyumsuzluk ortaya konduktan sonra, K. Kerim'e göre gökyüzü, yeryüzü, bitki ve hayvanlar âlemi gibi konular ele alınır.

Mütercim, “*Kur'ân, Hadisler ve Çağdaş Bilim*” adını taşıyan bölümü, bazı endişelerinden dolayı tercüme etmediğini söylemektedir.

16. *Kur'ân Işığında Kâinât ve Göklerin Fethi*: Mehmet Eminoğlu'nun hazırladığı bu kitapta, isminden de anlaşılacağı gibi gökyüzü, gökyüzü cisimleri ve astronomik olaylar ile ilgili âyetler, müspet ilmin verileri ile karşılaştırılarak Kur'ân'ın mucize oluşu ispatlanmaya çalışılmaktadır. Konu ile ilgili hadislerle de zaman zaman müracaat edilmiştir. Ayrıca birçok fotoğraf ve şemanın bulunması da kitabın başka bir özelliğidir.

17. *K. Kerim ve Hadislerde Tıp*: Mahmut Denizkuşları tarafından yazılan bu kitapta sağlık ile ilgili alınacak tedbirler ve bazı hastalıkların tedavi metotları, âyet ve hadislerin ışığında anlatılır.

18. *Kur'ân Görülen Mucize*: Reşat halifenin yazdığı ve Edip Yüksel'in Türkçe'ye çevirdiği bu kitapta Müddessir sûresinin 30. âyetinden hareketle 19 rakamının mucize yönü ele alınmış ve matematiksel yönden Kur'ân'ın mucize olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır.

19. *Kur'ân En Büyük Mucize*: Ahmed Deedat'ın yazdığı ve Edip Yüksel tarafından Türkçe'ye çevrilen bu kitapta da Kur'ân'daki matematiksel mucizenin ispatına çalışılmaktadır.

20. *Kur'ân Mucizesi*: 19 rakamının Kur'ân'daki mucizevi yönünü inceleyen bir kitap olup Reşat Halife tarafından yazılmış, Faruk Yılmaz tarafından da Türkçe'ye çevrilmiştir.

21. *Müsbet İlim ve Allah*: Mehmet Aydın tarafından yazılan kitapta bu günkü bilimsel verilerin âyetlere uygunluğundan yola çıkılarak Allah'ın varlığı ispatlanmaya çalışılır. Yabancı bilim adamlarının konu ile ilgili görüşleri de kitapta yer alır.

22. *Hücreden Allah'a*: Faruk Yılmaz tarafından yazılan kitapta âyetler ve bilim adamlarının ortaya koyduğu gerçekler karşılaştırılarak insan yapısı incelenmiş ve Kur'ân-bilim uygunluğu ortaya konmuştur.

23. *İslâm ve Kâinât*: Bugünkü ilim ile İslâm arasında bir çatışmanın olmadığını, bilakis aralarında uygunluk bulunduğunu, âyetler ile bilimsel tespitleri karşılaştırarak inceleyen bu kitap Mustafa Yazgan tarafından yazılmıştır.

24. *Kur'ân'da Müsbet İlim*: Mendel kanunları diye bilinen soya çekim kanunu ile Newton kanunlarının âyetlere dayanılarak anlatıldığı bu kitabın yazarı M. Şükrü Sözer'dir. Teknolojiyi Kur'ân'la açıklamanın gerekli olduğu o kadar savunulur ki, bu konuda gevşek davrananlara hakarete varacak derecede eleştiriler yöneltilir. Bu münasebetle fotoğrafçılık konusu ele alınır. Hatta çeşitli ressamlar tarafından çizilmiş olan Hz. Peygamber'in 4 resmi de kitapta yer alır.

25. *Müsbet İlim Metoduyla Kur'ân'ın Açıklaması*: M. Nafiz Akınoğlu tarafından yazılmış olan bu kitapta, iman kavramı, istiaze, besmele ve Fatiha sûresi, felsefe ve mantık kurallarıyla açıklanmaktadır.

26. *Modern İlim ve İslâm*: Lütfü Ülkümen'in bir konferansından oluşan olan kitapta bilimsel tespitler Kur'ân ile karşılaştırılmış, batılı bazı bilim adamlarının görüşlerinden de örnekler verilecek İslâm-bilim arasındaki uygunluk ispata çalışılmıştır.

Bilimsel tefsir alanında yazılan eserlerin bunlardan ibaret olmadığını daha önce belirtmiştik. Elbette yukarıda verdiğimiz eserlerin yanı sıra inceleme imkanı bulamadığımız birçok eser daha vardır. Özellikle, Arapça olan bu eserlerden bazılarını, sadece yazarlarının isimlerini vermekle yetineceğiz. Arapça olan bu eserleri “*İtticahâtu't-tefsir fi'l-Karni'r-Rabi' Aşer*” isimli kitaptan tespit ettik. Bunlar hakkında geniş bilgi de, adı geçen kitapta bulunmaktadır.¹⁰¹

¹⁰¹ Rûmî, II, 605, 614.

1- *el-Kevn ve'l İ'cazu'l-İlmî li'l-Kur'ân*: Mansur Hasbennebiy. 2- *el-İ'cazu'l-Adedi li'l-Kur'âni'l-kerim*: Abdurrezzak Nevfel. 3- *Maa't-Tıb fil-Kur'ân'il-Kerim*: Abdulhamid Diyab-Ahmed Karkûz. 4- *el-İslâm fi Asri'l-İlm*: Muhammed Ahmed el-Gamravi. 5- *el-Kur'ân ve'l-Ulûmu'l-Asriyye*: Tantavi Cevherî. 6- *el-Kur'ân ve'l-Ulûmu'l-Hadîse*: Mahmud Ebu'l-Feyz. 7- *el-İslâm ve't-Tıbbu'l-Hadis*: Abdulaziz İsmail. 8- *Mâ Delle Aleyhi'l-Kur'ân Mimma Ya'dudu'l-Heyetu'l-Cedidetu'l-Kavimetu'l-Burhan*: Mahmud Şükri el-Alûsi. 9- *et-Tefsiru'l-İlmî Li'l-Ayati'l-Kevniyye fi'l-Kur'ân*: Hanefi Ahmed. 10- *Şevâhidu'l İlmî fi Hedyi'l-Kur'ân*: Muhammed Sa'di el Mukaddem. 11- *el-İ'cazu'l-ilmî fi'l-Kur'ân*: Ahmed Abdusselam el-Kürdânî. 12- *el-Ulumu't-Tabiiyye fi'l-Kur'ân*: Yusuf Müruvve. 13- *el-Kur'ân ve Nihâyetu'l-Alem*: Müellifi belli değil. 14- *Rihletun Abre'l-Ğayb Beyne Ayati'l-Kur'ân ve Safahati'l-Ekvan*: Abdülkerim Osman. 15- *Mu'cizatu'l-Kur'âni'l-kerim fi'l-İlm ve's-Siyase ve'l-İctima*: Mahmud Mehdi el-İstanbuli. 16- *Mu'cizetu'l-Kur'ân*: Ni'met Sıdkı. 17- *el-Kur'ân ve İ'cazuhu'l-İlmî*: Muhammed İsmail İbrahim. 18- *el-Burhan Mine'l-Kur'ân*: Mahmud Ahmed Mehdi. 19- *el-Kur'ân ve'l-İlmü'l-Hadis*: Abdurrezzak Nevfel. 20- *er-Riyaziyyat fi'l-Kur'âni'l-Kerim*: Halife Abdüssemi' Halife. 21- *Mu'cizetu'l-Karni'l-Işrin fi Keşfi Sübahıyyeti ve Sülasıyyeti Evamiri'l-Kur'âni'l-Kerim*: İbn Halife. 22- *el-İ'cazu'l-Hisabî fi'l-Kur'âni'l-Kerim*: Reşad Halife. 23- *Tis'ate Aşere Delaletün Cedidetün fi İ'cazi'l-Kur'ân*: Reşad Halife. 24- *Mu'cizetu'l-Kur'âni'l-Adediyye*: Sıdkı el-Beyk. 25- *Leftatun İlmiyyetün minel-Kur'ân*: Yakub Yûsuf. 26- *el-İ'cazu'l-İlmî fi'l-Kur'ân*: Hamza Salim es-Sayrafî. 27- *el-Kur'ân'ul-Kerim ve'l-Ğilafu'l-Cevvî*: Muhammed Afifi eş-Şeyh. 28- *Tefsiru'l-Ayati'l-Kevniyye*: Abdullah Şahate. 29- *el-Kur'ân ve't-Tıb*: Ahmed Mahmud Süleyman. 30- *Ayatullahi Teâla*: Muhammed Vefa el-Emîrî. 31- *el-Kur'ân ve't-Tıb*: el-Hâc Muhammed Vasfî.

Görüldüğü gibi son bir asırda, tabiat ile ilgili âyetler konusunda modern ilmin verilerinden istifade edilerek bir çok tefsir ve müstakil kitap hazırlanmıştır. Ancak bazılarında bu istifade şekli ifrata kaçmış olduğundan bilimsel tefsir hareketi zaman zaman şiddetle eleştirilmiş; fakat yine de bu eleştiriler bilimsel tefsir hareketini durduramamıştır. Çünkü astronomi, tıp ve diğer bilim dallarındaki baş döndürücü gelişmelerin yaşandığı son 20-25 yılda Müslümanlar, bu ilimlerin verileri ile Kur'ân arasındaki uygunluğu ispat etmeyi, Kur'ân'a yapılacak en güzel hizmetlerden saymışlardır. Özellikle iletişim çağı denilen bu çağda bütün insanlara Kur'ân mesajını ulaştırmak Müslümanların en büyük gayesidir. Bunun için de Kur'ân'ı müspet bilimden ayırmak, Kur'an'a bir fayda sağlamayacaktır düşüncesi yaygınlaşmıştır. Özellikle 1980'li yıllarda bilgisayarın da hayattaki etkin rolü üstlenmesi sonucu, müslümanlar da Kur'ân çalışmalarında bilgisayar kullanmaya başladılar. Bu yıllarda popüler olan 19 mucizesi, bu çalışmaların sonucuydu. Fakat yukarıda da söylediğimiz gibi bunun ifrat derecesine vardırılması nedeniyle bu konuda zaman zaman İslâm âleminde sıkıntılar yaşanmıştır.

Yine son yıllarda bal peteğinde veya çekirdek içinde "Allah" lafzının; ağaç kökünün tabakalar halinde kesilmesiyle içinde "Besmele"nin yazılı olarak bulunması gibi keşifler(!), Müslümanların ilgisini çekmekte, bu konular üzerinde günlerce hatta aylarca durulmaktadır. "Bütün bunlar Allah'ın kâinatta ortaya çıkardığı âyetlerdendir" denilerek, imanı güçlendirici olduğuna inanılmaktadır. Bilim ve teknoloji konusunda yayın yapan bazı dergiler de bu tür keşifleri bir malzeme olarak ele alıp işlemektedir. İşte bu konular işlenirken zaman zaman işin içine İslâmi ilimlerle ilgisi olmayan mühendisler, doktorlar, fizikçiler ve bilim adamları da girince konu oldukça ifrata kaçmaktadır.

Bu bilgiler ışığında, İskenderânî ile canlanmaya başlayan bilimsel tefsir hareketine bağlı olarak ortaya çıkan endişe verici şu iki sonuçla karşı karşıya kalacağımızı söyleyebiliriz:

1. Kur'ân âyetlerini tefsir etmek için sadece İslâmî ilimleri bilmek yeterli olmadığı kanaati uyanmaya başladığı için, tefsir alanına, diğer bilim dallarıyla ilgilenen şahsiyetler de girmeye başlamıştır.

2. Önce Kur'ân ile bilimsel gelişmelerin birebir örtüştüğü gündeme getirilip, daha sonra da Kur'ân'ın bilimsel gelişmelere ayak uyduramadığı şeklinde bir anlayışın ortaya çıkması, buna bağlı olarak da toplumun Kur'ân'a karşı güvensizliği söz konusu olabilir. Bu da, her ilmî buluşu Kur'ân'a dayandırıp, daha sonra bu buluşların yanlışlığı veya zararları ortaya çıktığında, Kur'ân'a eleştiriler yönelmesi şeklinde ortaya çıkacaktır. Bu ise, hiçbir Müslüman tarafından kabul edilemeyecek bir durumdur.

VIII. BİLİMSEL TEFSİRE YAPILAN ELEŞTİRİLER

İnsanlar arasında ortaya çıkan her düşünce ve ekolün taraftarları olduğu gibi muarızları da buluna gelmiştir. Aynı şekilde taraftarlar arasında ifrata ve tefrite düşenler olduğu gibi, muarızlar arasında da ifrat ve tefrite düşenler olmuştur. Dolayısıyla aynı durum bilimsel tefsir için de söz konusu olmuştur. Özellikle Râzî'nin tefsirinin, Müslümanlar arasında kendisine has bir yer bulmasından sonra bu tür bir tefsir hareketine eleştiriler de başlamış oldu. Bilimsel tefsir hareketine karşı ilk sistemli eleştirinin, Endülüslü alim eş-Şatıbî'den geldiğini görüyoruz.¹⁰² Şatıbî'nin (Ö. 790/1388) bilimsel tefsir konusundaki çalışmalarına ilişkin eleştirileri, El-Muvafakat adlı eserinde ayrı bir bölümde yer almaktadır. Şatıbî burada, bazı kâinât olaylarına ve ilimlerine işaret ettiği iddia edilen âyetlerden ve ilgili olduğu söylenen ilimlerden örnekler verir. Meselâ yıldız ilmi, vakitlerin tayini, yağmurun yağması, bulutların oluşumu, rüzgar, tarih, geçmiş ümmetlerin haberleri, tıp, edebî sanatlar ve darb-ı mesel gibi konularla ilgili olan âyetleri sıralar.¹⁰³ Şatıbî'nin maksadı bu âyetlerin bu ilimlere ve olaylara işaret ettiğini ispatlamak değildir. Bilakis Ona göre bu ve buna benzer âyetlerden maksat, insanları şirkten, Ahiret ve diğer kutsal değerleri yalanlamaktan alıkoymak, güzel olmadığı halde güzel ahlak sayılan şeylerin batıl olduğunu ortaya koymaktır.¹⁰⁴ Bu noktadan hareketle Şatıbî bilimsel tefsir ile uğraşanları şiddetli bir şekilde eleştirerek bu konudaki fikirlerini şöyle sıralar:

İnsanların çoğu Kur'ân davasında haddi aştılar, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerinden tabiatı, matematik ve geometriyi, mantığı, huruf ilmini, bu ve buna benzer sanatlarla uğraşanların bütün görüşlerini Kur'ân'a izafe ettiler. Bu doğru değildir. Bunun yanı sıra sahabe, tabiin ve onları takip eden Selef-i Salih Kur'ân'ı, Kur'ân ilimlerini en iyi bilen kimselerdi. Buna rağmen dünya ile ilgili mükellefiyetler ve ahiret hükümleri gibi konular ile ilgili olarak sabit olan ve daha önce anlatılanların (el-Muvafakat'ın önceki bölümlerinde anlatılanlar kastediliyor) haricinde, onlardan hiçbirisinin bu iddia edilen ilimlerden söz ettiğine dair bir bilgi bize ulaşmamıştır. Eğer onlar bu ilimlere dalmış ve görüş belirtmiş olsalardı, meselenin aslını gösteren şeyler mutlaka bize bildirilirdi. Ancak bu olmamıştır. Dolayısıyla bu, onların söz konusu ilimleri bilmediklerini açık bir şekilde gösteriyor. Yine onların bu ilimlerden habersiz olmaları, bu ilimleri Kur'ân'a izafe edenlerin iddia ettikleri hiçbir şeyi Kur'ân'ın kastetmediğinin de delilidir.¹⁰⁵

¹⁰² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 461.

¹⁰³ Ebû İshak eş-Şatıbî, *el-Muvafakat fi Usuli 'ş-Şeria*, Mısır, 1975, II, 71-76.

¹⁰⁴ Şatıbî, II, 77.

¹⁰⁵ Şatıbî, II, 79-80.

Yine Şatıbî'ye göre, Kur'ân'ın ihtiva ettiği şeyleri inkar etmek caiz olmadığı gibi ihtiva etmediği şeyleri ona izafe etmek de caiz değildir. Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olma konusunda özellikle Araplara izafe edilen ilimlerle yetinmek gerekir. İşte ancak bu yolla onun koyduğu Şer'î hükümlere ulaşılabilir. Kim bundan başka bir şekilde Kur'ân'ı anlamaya çalışırsa, Kur'ân'ı anlamaktan uzaklaşmış, Allah ve Resûlüne de yalan izafe etmiş olur.¹⁰⁶

Şüphesiz Şatıbî'nin, Kur'ân-ı Kerim'in sadece inzal olduğu devredeki ilimleri ihtiva ettiğini, o devrin insanları bilmiyor diye daha sonra gelişen ve ortaya çıkan ilimleri ihtiva etmediğini savunması ve kendisi gibi düşünmeyenleri Kur'ân'ı anlamamakla itham etmesi, onun tenkit edilebilecek ve haksız olan yönüdür. Zira Kur'ân'ı, sadece devrinin ilim anlayışını aksettiren bir kitap olarak görmek, onu anlamamak ve varmak istediği gayeden uzaklaştırmak demektir.¹⁰⁷

Bilimsel tefsire karşı olan Şatıbî'nin bu fikirlerini olduğu gibi kabul eden ve onu haklı gören Muhammed Hüseyin ez-Zehebî de,¹⁰⁸ bu ekolü lügat, belagat ve itikad olmak üzere üç açıdan şiddetle eleştirmektedir:

a. Lügat Açısından: Lafızlar, kullanıldığı günden bu güne kadar tek manada kullanılmamıştır. Hayatın değişmesiyle lafızlarda da tedrici olarak değişiklikler olmuştur...Bu lafızların bazısını, Kur'ân'ın indiği zamandaki Araplar biliyordu, bazısını da yeni olması ve aniden lafızla karşılaşmaları sebebiyle bilmiyorlardı. Kur'ân lafızlarının anlaşılması konusunda ilginç bir şekilde teferruata dalmak ve Kur'ân'ın kendilerine indiği Araplar tarafından bilinmediği halde bu lafızları yeni ıstıhlara işaret ettirmek doğru olur mu? Bu lafızların Allah katından indiği ve ilk olarak da Peygamber'in çevresindekilere okunduğu bir zamanda, Allah'ın bu Kur'ânî lafızlarla, Kur'ân'ın inmesinden asırlar, nesiller sonra meydana çıkan bu manaları kastettiğini düşünebilirler miydi?

b. Belagat Açısından: Kur'ân'ın, belagat derecelerinin en yücesinde olduğu bilinmektedir. Eğer biz bilimsel tefsir erbabının yolundan gider ve "Kur'ân bütün ilimleri ihtiva eder, lafızları da ortaya çıkan bu yeniliklerle yorumlanabilir" dersek, kendimizi bir çıkmaza sokmuş oluruz. Kur'ân'ın belagatını yok etmeden veya Arapların zekasını inkar etmeden de bundan kurtulmamız mümkün olmaz. Çünkü, eğer Kur'ân'ın indiği zamanda kurana muhatap olanlar, Allah, kendilerine hitap ettiği halde bu manaları bilmemiş olsalardı, o zaman muhatabın durumunu gözetmediğinden dolayı Kur'ân'ın belagatlı olmaması gerekirdi. Bu ise Kur'ân'ın en önemli özelliğini yok etmek demektir. Yok eğer bu manaları biliyor idiyse, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini ihtiva eden Kur'ân'ın inmesinden bu yana neden Arapların bilimsel kalkınması gerçekleşemedi? Ve neden onların kalkınması çeşitli ilim ve sanatların açıklayıcısı olan bu âyetler üzerinde gerçekleşmedi?

c. İtikadî Açısından: Eğer biz her şeyi Kur'ân'a yükleyenlerin yolundan gidersek, Kur'ân'ı, bütün tıbbın, astronominin, matematik teorilerinin, kimya kanunları ve benzeri çeşitli ilimlerin kaynağı haline getirirsek, bu takdirde Müslümanların inançlarına Kur'ân bakımından şüphe sokmuş oluruz. Çünkü ilmin prensipleri ve dayandığı nazariyelerin belli bir sınırı olmadığı için, bu nazariyeler bâkî de değildir. Bütün alimlerin kabul ettiği, fakat uzun veya kısa bir zaman sonra vazgeçilen bir çok nazariye vardır. Çünkü o nazariyenin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır...Eski ve yeni bilimsel nazariyelerin bir çoğu arasında çelişki vardır. Peki aralarında çelişki olmasına rağmen Kur'ân'ın, bu nazariyelerin ve bilimsel prensiplerin tümünü ihtiva etmesi düşünülebilir mi? Eğer bu düşünülürse bundan sonra müslümanın Kur'ân'ı tasdik etmesi ve onun, önünden ve

¹⁰⁶ Şatıbî, II s. 81-82.

¹⁰⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 462.

¹⁰⁸ Zehebî, II, 491.

arkasından batılın yaklaşmadığı Allah'ın kitabı olduğuna dair bir inanç üzerinde olması düşünülebilir mi?¹⁰⁹

Bilimsel tefsire yapılan eleştiriler sadece Şatıbî ve Zehebî'nin eleştirilerinden ibaret değildir. Özellikle XIX. asırdan itibaren yaşanan modernleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler, bu dönemde kaleme alınan eserleri de etkilemiştir. Dolayısıyla tefsir konusunda veya Kur'an'ın ele aldığı bir konu hakkında yapılan çalışmalarda ister istemez bu gelişmelerin etkisi görülmüştür. İşte bilimsel tefsir konusundaki çalışmaların hız kazandığı bu dönemde özellikle Mısır'da bu durumu endişeyle karşılayan ve bilimsel tefsire karşı çıkan alimler de bu eleştirilerini kendi eserlerinde dile getirmişlerdir. Mahmud Şeltût, Emin el-Hûlî, Muhammed Mustafa el-Merâğî ve Reşid Rıza'yı bunlar arasında sayabiliriz.

Mahmut Şeltût, bilimsel tefsire yönelik eleştirilerini, 1941 yılı Nisan ayında yayınlanan "Mecelletu'r-Risale'nin" 407 ve 408. sayılarında dile getirmiştir¹¹⁰. Mahmut Şeltût, Kur'an'ın yeni ilimlerle tefsir edilmesinin yanlış olduğunu şu sebeplere bağlar:

1. Allah Kur'an'ı, bilimsel nazariyeleri, fen ve diğer bilimleri insanlara anlatan bir kitap olsun diye indirmemiştir.

2. Bu bakış şekli, iddia sahiplerini ve bu saha ile uğraşanları Kur'an'ın i'caziyle çelişen ve sorumluluk gerektiren bir te'vile götürür ki, bu da olumlu bir hareket değildir.

3. Bilimsel meselelerin zaman ve mekana göre değişmesi sebebiyle bu anlayış Kur'an'a zıttır. İlimler, sebat, istikrar ve nihaî görüş tanımaz. İlmin nazarında bugün doğru olan bir şey, yarın hurafe ve saçma bir hale gelebilir. Eğer biz Kur'an'ı değişen bilimsel meselelere uygularsak, o zaman birlikte Kur'an'ı da değişken bir hale getirmiş oluruz¹¹¹.

Emin el-Hûlî ise "*et-Tefsir Mealimu Hayatihi ve Menhecuhu'l-Yevm*" adlı eserinde bu konuyu ele alır ve bilimsel tefsir konusuna yardımcı olanları, bazı delillerle reddeder.¹¹² Bilimsel tefsiri reddederken de Şatıbî'nin delillerini ileri sürer¹¹³.

Muhammed Mustafa Merağî de "*el-İslâm ve't-Tıbbu'l-Hadîs*" adlı kitabın takrizinde, bu kitabın müellifini övmesine rağmen bilimsel tefsirden hoşlanmadığını şöyle anlatır:

Bu kitabı ve yazarını övmekle, Kur'an-ı Kerim'in bilinen öğretici üslubuyla hem icmalî hem de tafsilî bir şekilde bütün ilimleri ihtiva etmiş olduğunu söylemek istemiyorum. Ancak hem beden hem de ruhî bakımdan kemal derecesine ulaşması için, insanın bilinmesine önem verdiği her şeye ait genel kurallar getirmiştir ve çeşitli ilimlerle uğraşan Kur'an ehli için kapıyı açık bırakmıştır ki; yaşadıkları zamanda kendilerine verilen bilgi kadarıyla bu ilimleri insanlara açıklayabilsinler demek istiyorum.¹¹⁴

Reşit Rıza ise tefsir konusunda yazılanların çoğunun okuyucuyu Kur'an'ın yüce gayelerinden ve hidâyetinden uzaklaştırdığını, bunun da Müslümanların kötü talihlerinden olduğunu iddia eder ve bu uzaklaştırmanın nasıl olduğunu şöyle açıklar:

Kur'an'dan uzaklaştıranlardan birisi de Fahrüddin er-Râzî'dir. O da matematiği, tabiat ilimlerini, Yunan astronomisi gibi kendi çağında ortaya çıkan diğer ilimleri tefsirine almıştır. Bazı çağdaş alimler de bu asrın ilimlerini ve birçok sanat dalını

¹⁰⁹ Zehebî, II, 491-493.

¹¹⁰ Zehebî, II, 518.

¹¹¹ Muhyiddin Baltacı, *Dirasatün fi't-Tefsir ve Ahvalihi*, Beyrut, 1987, s. 199.

¹¹² Zehebî, II, 518.

¹¹³ Baltacı, s. 99.

¹¹⁴ Zehebî, II, 519.

almakla Fahrüddin er-Râzî'yi taklit etmişlerdir... Bu gibi şeyler Kur'ân okuyucusunu, Kur'ân'ın iniş maksadından uzaklaştırır¹¹⁵.

XX. asrın ikinci yarısında İslâm âleminde adından en çok söz edilen alimlerden olan Prof. Kutub da, âyetlerin bilimsel teorilerle açıklanmasını şiddetle eleştirenler arasında yer alır. Kur'an-ı Kerim'de olmayan şeyleri Kur'ân'a isnat etmeye ve Kur'ân'ın kastetmediği şeyleri üzerine yüklemeye çalışan, tıp, kimya, astronomi ve benzeri ilimlere dair cüz'i şeyler istihsal etmeye çalışan cüretkarların budalalığına hayret ettiğini söyler.¹¹⁶ Kur'ân'ın umûmî işaretlerini her an değiştirilebilen, hatta katiyet ihtimali pek az olan nazariyelere bağlamanın evvel emirde bir metot hatası olduğunu iddia eden Kutub, böyle bir alaka kurulmaya çalışıldığı takdirde şu üç hususla karşı karşıya kalınacağını söyler:

1. Böyle bir hareket her şeyden evvel dahili bir hezimetin ifadesidir. Bunun neticesinde esas hakimiyetin ilimde olduğu, Kur'ân'ın ona tabi durumda bulunduğu vehmi doğar.

2. Kur'ân-ı Kerim'in mahiyetini ve vazifesini yanlış anlamış oluruz.

3. Her gün yeni bir şekle giren ve durmadan değişen bilimsel nazariyeler karşısında kendimizi zorlayarak Kur'ân âyetlerini devamlı te'vil etme yollarına saparız¹¹⁷.

Yine çağımızın ünlü alimlerden Ebu'l-A'la el-Mevdûdî de, Kutub kadar olmasa da bilimsel tefsiri eleştirenler arasında sayılabilir. Mevdûdî "*Sana bu Kitabı, her şeyi açıklayan ve Müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjde olarak indirdik*"¹¹⁸ âyetinin açıklamasında şunları söyler:

"Kur'ân'da bu ve buna benzer cümlelerde, Allah'ın 'her şey' ile bütün ilimler ve sanatları kastettiğini savunan ve bu yorumun doğruluğunu ispatlamak için Kur'ân'ın gerçek anlamını değiştiren bazı kimselerin düştüğü hataya düşmemeye dikkat etmek gerekir."¹¹⁹

Son yıllarda İslâm âleminde yetişen değerli alimler arasında da bilimsel tefsir ekolünü eleştirenlerin bulunduğunu görmekteyiz. Bunlardan bazılarını burada zikrederim:

Muhammed İzzet Derveze, Kur'ân âyetlerini bilimsel nazariyelerle açıklamanın, Kur'ân âyetlerini asıl manasından uzaklaştıracağını, onu kutsiyetinden ve gayesinden uzaklaştıracağını ve Kur'an'ı, tartışmalara maruz bırakacağını savunur.¹²⁰

Abbas el-Akkad da bilimsel tefsire karşı çıkmasının sebebini, beşerî ilimlerin sürekli yenilenmesine, bu ilimlerin sabit bir şekilde kalmamasına bağlar ve son asırlarda bazı kimselerin, bazı âyetlerin kelimelerinden anladıkları manalara dayanarak, dünyanın döndüğüne ve yuvarlak olduğuna dair görüşleri reddettikleri için hata yaptıklarını iddia eder.¹²¹

İlmî tefsiri eleştirenler arasında görüşlerini naklettiğimiz Emin el-Hûlî'nin eşi, aynı zamanda öğrencisi olan Ayşe Abdurrahman da¹²² bilimsel tefsire karşı olanlar arasındadır.¹²³

Muhammed Kâmil Hüseyin ise bilimsel tefsire karşı olmakla yetinmemekte, daha da ileri giderek bilimsel tefsirin, ahmakların çıkardığı bir bid'at olduğunu iddia

¹¹⁵ Reşid Rıza, *Tefsir*, II, 7.

¹¹⁶ Kutub, I, 377.

¹¹⁷ Kutub, I, 378-379.

¹¹⁸ 16 Nahl 89.

¹¹⁹ Mevdûdî, *Tefhim*, III, 47.

¹²⁰ Rûmî, II, 584.

¹²¹ Rûmî, II, 585.

¹²² Rûmî, II, 587.

¹²³ Rûmî, II, 585-587.

etmektedir. Muhammed Kâmil Hüseyin, “bilimsel tefsir, hiçbir delili olmayan, mü’minlerin kendisine muhtaç olmadığı bir davadır. Bu âyetler (bilimsel tefsir konusuna giren âyetler), ilk Müslümanların anladığı şekilde anlaşılmalıdır” diyerek bu konudaki görüşünü belirtmektedir.¹²⁴

Bazı eserleri Türkçe’ye çevrilen ve Türkiye’de tanınan Dr. Subhi Salih de, bilimsel tefsire dalanların çoğunun ayağının kaydığını iddia ederek Kur’ân âyetleriyle bilimsel tespitleri bağdaştırmanın sakıncalı olduğunu savunur.¹²⁵

Bilimsel tefsire yapılan bu eleştirilerle birlikte, zamanla bu konunun fıkhıdaki hükmünün ne olduğu hususunda sorular ortaya atılmış ve fetvalara konu olmuştur. Suûdi Arabistan’daki bilimsel araştırmalar ve fetva kuruluna bu konu ile ilgili olarak sorulan soru ve cevap şöyledir.

Soru: İlmî tefsir denilen tefsirlerin şeriatteki hükmü nedir? Kur’ân âyetlerini tecrübeye dayanan bazı bilimsel olaylara bağlamanın şer’i açıdan ölçüsü nedir?

9247 nolu fetva: “*İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı düşünmediler mi?*”¹²⁶ âyetinin, yeryüzünün güneşe bitişik ve güneşin bir parçası olduğu, güneşin şiddetli dönüşünden dolayı yeryüzünün kendisinden ayrıldığı, sonra da dış yüzeyinin soğuduğu, içinin ise sıcak olarak kaldığı ve güneş etrafında dönen bir gezegen haline geldiği şeklinde tefsiri yapıldığı zaman, bu çeşit tefsirlere itibar edilmez. Aynı şekilde “*Dağları görürsün de onları (yerlerinde) donmuş sanırsın, oysa onlar bulutun yürümesi gibi yürür*”¹²⁷ âyetini, dünyanın döndüğüne dair delil getiren müelliflerin açıklamaları da böyledir. Bu tür tefsirler, sözü asıl maksadından saptırır. Kur’an’ı, ancak zan ve vehimden ibaret olan bilimsel nazariye dedikleri şeylere mahkum eder.¹²⁸

IX. DEĞERLENDİRME

Bilimsel tefsire yapılan bu eleştirilerin tamamını olduğu gibi kabul etmek veya reddetmek mümkün değildir. Bu eleştirilerin kabul edilebilecek bir çok yönü olduğu gibi, ifrata kaçtığından dolayı kabul edilemeyecek yönleri de vardır. Kur’ân âyetlerinin, yalnız mevcut bilimsel nazariyeleri açıkladığını, bu bilimsel sonuçların dışında başka bir şeyi açıklamadığını iddia etmek, başka bir ifadeyle kâinat ile ilgili Kur’ân âyetlerini sabit bir manayla yorumlamaya çalışmak, farklı bir manaya gelebileceğini kabul etmemek yanlıştır. Çünkü bu şekildeki bir anlayış, insanların, Kur’ân hakkında şüphe içine girmelerine neden olur. Mesela Fahrüddin er-Râzî’nin Bakara sûresinin 22. âyetini dünyanın hareket halinde olmadığına, bilakis durgun olduğuna dair delil getirmesi ve bunu ispatlamaya çalışması¹²⁹, sonraki asırlarda dünyanın döndüğüne dair ortaya atılan çeşitli delillerle çürütülmüştür. İşte bu gibi durumlarda kesin konuşmanın yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Halbuki bazı âyetlerin daha iyi anlaşılması için günümüzün bilimsel verilerinden istifade etmek yanlış olmadığı gibi, bilakis gerekli olan bir şeydir. İşte doğru olan şey de, bu hakikatleri bilimsel buluşlara bağlamak değil, bilimsel buluşları bu hakikatlere bağlamaktır.¹³⁰ Bu anlamda bilimsel nazariyelerden faydalanmak ve bunları Kur’an’a bağlamak, birçok müfessirin yapmak zorunda olacağı bir husustur. Çünkü hayatın içinde olan veya bizzat yaşanan bir gerçekle Kur’an’ı açıklamak kadar

¹²⁴ Rûmî, II, 588.

¹²⁵ Rûmî, II, 588. Diğer bir çok alimin bu konudaki görüşleri için Rûmî’nin “*İtticahatu’t-Tefsir fi’l-Karni’r-Rabia Aşer*” adlı eserine bakılabilir.

¹²⁶ 21 Enbiya 30.

¹²⁷ 27 Neml 88.

¹²⁸ Şeyh Ahmed b. Abdürrezzak ed-Deviş, *Fetâvâ el-Lücneti’d-Daima li’l-Buhusi’l-İlmiyye ve’l-İfta*, Riyad, 1412, IV, 145.

¹²⁹ Râzî, *Tefsir*, II, 102.

¹³⁰ Kutub, I, 381.

doğal bir şey olamaz. Hatta böyle bir davranış Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına yardımcı bile olabilir.

Sadece daha önce bilimsel tefsiri eleştirdiklerini söylediğimiz Reşit Rıza, Kutub ve Mevdûdî'nin tefsirlerine baktığımızda bile, bizi haklı çıkaran ve bilimsel teorilerle Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasını sağlayan birçok ifadeler bulmak mümkündür. Bu şahısların bilimsel tefsiri eleştirdiklerini kendi eserlerinden faydalanarak ortaya koymuştuk. Yine kendi eserlerinden vereceğimiz örneklerle, bu müfessirlerin yaptıkları eleştiriyle çeliştiklerini ve âyetlerin daha iyi anlaşılması için ister istemez bilimsel verilerden faydalandıklarını görürüz. Şimdi bunlardan birkaç örnek verelim:

Reşit Rıza, Fahrüddin er-Râzî'yi ve metodunu takip edenleri, Kur'ân'dan uzaklaştırmaya sebep olmakla suçladığı halde¹³¹ “Geceyi gündüzün üzerine doluyor, gündüzü de gecenin üzerine doluyor”¹³² âyetinin, dünyanın yuvarlaklığına dair delil olduğunu ve bu âyetin, Kur'ân'ın mucize olduğunu gösterdiğini söyler.¹³³

Kıyametin kopması sırasında meydana gelecek olan yıkımları da yerçekimi kanununun iptal edilmesi ile açıklayan Reşit Rıza, benzer konulardaki âyetlerin bilimsel açıklamalarının da tefsirin bir çok yerinde okuyucu tarafından görüleceğini söyler.¹³⁴

Kutub da Zümer süresi 5. âyetinin tefsiri sırasında, Kur'an'ı insanların ortaya çıkardığı icatlara göre yorumlamaktan kaçınma hususundaki hassasiyetine rağmen “tekvir” kelimesinin, kendisini yerin yuvarlaklığı konusuna eğilmeğe zorladığını söyler ve daha önce savunduğu fikirlere tam manasıyla zıt olan şu ifadeyi kullanır:

“Yerin yuvarlaklığı ve dönüşü, bu âyeti öyle ince bir tefsir ediyor ki, bu nazariyeye sahip olmayan hiçbir tefsir ona yetişmez.”¹³⁵

Kutub “denizler kaynadığı zaman...”¹³⁶ âyetindeki kaynamayı da, sudaki oksijenin ve hidrojenin birbirinden ayrılması veya bu iki gazın, bu günkü atom ve hidrojen bombalarının patlaması gibi patlayarak dağılması şeklinde tefsir eder.¹³⁷

Mevdûdî ise, daha önce savunduğu fikirlerinin aksine “Geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratan O' dur. (Bunların) her biri bir yörüngede yüzmektedir”¹³⁸ meâlindeki âyetin açıklamasında, sadece güneş ve ayın değil, tüm gök cisimlerinin kendi yörüngelerinde yüzdüklerini, durgun ve sabit olmadıklarını, bu âyetlerin (Enbiya: 30-33) bugünkü fizik, biyoloji ve astronominin ilkeleriyle uyum içinde modern bilimsel terimlerle de açıklanabileceğini savunur.¹³⁹

Mevdûdî “Gökleri ve yeri ve bunların içine yaydığı canlıları yaratması da O'nun âyetlerinden (birliğinin ve kudretinin işaretlerinden)dir”¹⁴⁰ âyetinin de, sadece dünyada değil, diğer gezegenlerde de hayat olduğuna işaret ettiğini söyler.¹⁴¹

Benzer örnekleri Celal YILDIRIM'ın “İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri”nde¹⁴²; Süleyman ATEŞ'in “Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri”nde¹⁴³ ve Elmalı'lı Hamdi YAZIR'ın “Hak Dini Kur'ân Dili”nde¹⁴⁴ de görmek mümkündür.

¹³¹ Reşid Rızâ, *Tefsir*, II, 7.

¹³² 39 Zümer 5.

¹³³ Reşid Rızâ, *Tefsir*, I, 211.

¹³⁴ Reşid Rızâ, *Tefsir*, I, 211.

¹³⁵ Kutub, XII, 426.

¹³⁶ 82 İnfitâr 3.

¹³⁷ Kutub, XVI, 50-67. Diğer örnekler için bkz. Kutub, I, 380-381; XII, 32.

¹³⁸ 21 Enbiya 33.

¹³⁹ Bkz. Mevdûdî, *Tefhîm*, III, 279.

¹⁴⁰ 42 Şûrâ 29.

¹⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîm*, V, 229. Ayrıca bkz. IV, 525; VII, 47.

¹⁴² Bkz., Yıldırım, VI, 3015-3016.

¹⁴³ Bkz., Ateş, *Tefsir*, V, 61; V, 501; X, 171.

¹⁴⁴ Bkz., Yazır, IV, 2957; V, 3054; V, 3354-3355.

SONUÇ

Kur'ân, indiği dönemden günümüze kadar geçen zaman içinde insanların bulunduğu ortamın etkisiyle ve çeşitli yaklaşımlarla yorumlanmıştır. Müslümanlar tarih boyunca bir çok kültür ve medeniyetle karşılaşmış; bunun sonucu olarak ortaya çıkan çeşitli düşüncelerin doğruluğunu Kur'ân ile değerlendirmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken doğal olarak bu kültür ve medeniyetlerden de etkilenmişlerdir. Bilimsel gelişmelerin hızlı yaşandığı Avrupa/Batı medeniyeti de müslümanları etkilemiş ve bilimsel sonuçlarla Kur'ân âyetleri arasında bağlantılar kurmaya sevk etmiştir. Bilimin kesin sonuç olarak insanlığa sunduğu bir çok buluşun bile zamanla değişime uğradığını dikkate aldığımızda, bilim ile Kur'ân arasında bağlantı kurulurken elde edilen sonuçlara Kur'ân'ın bir emri gibi inanmak veya bu sonuçları dinin temel ilkelerinden birisi olarak algılamak son derece yanlıştır. Haddi zatında şimdiye kadar Kur'ân'a bakılarak herhangi bir bilimsel buluş ortaya konmuş da değildir. Yapılan iş, bilimsel verilere uygun olabilecek âyetlerin sadece Kur'ân'dan tespit edilmesi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDUH, Muhammed, *Tefsiru Cüz'i Amme*, Mısır, 1322/1904.
 AHMED b. Hanbel, Müsned.
 ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1990.
 BALTACI, Muhyiddin, *Dirasatûn fi't-Tefsir ve Ahvalihi*, Beyrut, 1987.
 BEĞAVÎ, Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimu't-Tenzil*, Beyrut, 1985.
 BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buharî*, İstanbul, 1981.
 CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988.
 CEVHERÎ, Tantavi, *el-Cevahir fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Mısır, 1350/1931.
 CÜNDİOĞLU, Düccane, *Tefsirde Helenizm*, bilgi ve hikmet Dergisi, İstanbul, 1993, 4. sayı.
 DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah, *Sünenü'd-Darimi*, İstanbul, 1981.
 DEVİŞ, Şeyh Ahmet b. Abdürrezzak, *Fetâvâ el-Lücnetu'd-Daima li'l-Buhusi'l-İlmiyye ve'l-İfta*, Riyad, 1412.
 GAZALÎ, Ebû Hamid, *Cevahiru'l-Kur'ân*, Mısır, 1329.
 GAZÂLÎ, Ebû Hamid, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Mısır, ts.
 İBN KESİR, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Mısır, 1990.
 KASIMÎ, Muhammed Cemaluddin, *Mehassinu't-Te'vil*, Beyrut, 1978.
 KEVÂKİBÎ, Es-Seyyid Abdurrahman, *Ümmü'l-Kurâ*, Mısır, ts.
 KIRCA, Celal, *Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, İstanbul, 1984.
 KIRCA, Celal, *Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler*, İstanbul, 1981.
 KUTUB, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân* (Çev. M. E. Saraç, İ. H. Şengüler, B. Karlığa), İstanbul, ts.
 MÂLİK BİN-NEBÎ, *Kur'ân-ı Kerim Mucizesi*, (Türk. Çev. Ergun Göze), Ankara, 1991.
 MERAĞÎ, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Meraği*, Mısır, 1385/1965.
 MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l Kur'ân*, (Türk. Çev. Kurul), İstanbul, 1986.
 MUHTAR PAŞA, Gazi Ahmed, *Serairu'l-Kur'ân*, İstanbul, 1336/1917.
 MÜSLİM b. Haccac, *Sahih u Müslim*, İstanbul 1981.
 RAFİÎ, Mustafa Sadık, *İ'cazu'l-Kur'ân ve'l-Belağatu'n-Nebeviyye*, Beyrût 1973.
 RÂZÎ, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, (Tefsiru'l-Kebîr), Tahran, ts.
 REŞİD RIZA, Muhammed, *Tefsiru'l-Menar*, Beyrût, ts.
 RÛMÎ, Fehd Abdurrahman b. Süleyman, *İtticahâtu't-Tefsir fi'l-Karni'r-Rabia Aşer*, Riyad, 1986.
 SABUNÎ, Muhammed Ali, *et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrût, 1981.
 SUYÛTÎ, Celaluddin, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsiri'l-Me'sûr*, Beyrût, 1983.
 SUYUTÎ, Celaluddin, *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrût, 1987.
 SUYUTÎ, Celaluddin, *Mu'tereku'l-Akran fi İ'cazi'l-Kur'ân*, Mısır, 1973.
 ŞATIBÎ, Ebû İshak, *el-Muvafakat fi Usuli's-Şeria*, Mısır, 1975.
 ŞİMŞEK, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya, ts.
 TİRMİZÎ, Ebû İsa, *Sünen*, İstanbul, 1981.
 TURGUT, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul 1991.
 YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1979.

- YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, İzmir, ts.
ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Mısır, 1976.
ZERKEŞÎ, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988.
ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Münîr*, Beyrut, 1411/1991.